

ÉRTEKEZÉSEK

A NYELV- ÉS SZÉPTUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.

KIADJA A MAGYAR TUD. AKADÉMIA.

AZ I. OSZTÁLY RENDELETÉBŐL

SZERKESZTI

GYULAI PÁL

OSZTÁLYTITKÁR.

XVII. KÖTET. 8. SZÁM.

SZENT ISTVÁN VESZPRÉMVÖLGYI DONATIÓJÁNAK GÖRÖG SZÖVEGÉRŐL.

SZÖVEGKRITIKAI TANULMÁNY.

GYOMLAY GYULA

LEV. TAGTÓL.

FÉNYKÉPMELLÉKLETTEL.

Ára 1 korona 20 fillér.

BUDAPEST.

1901.

Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből.

- I. k.** I. Solon adótörvényéről. *Télffy Ivántól.* Ára 20 f. — II. Adalékok az attikai törvénykönyvhöz *Télffy Ivántól.* 20 f. — III. A legújabb magyar Szentírásról. *Tárkányi J. Bélától.* 40 f. — IV. A Nibelungének keletkezéséről és gyanítható szerzőjéről *Szász Károlytól.* 20 f. — V. Tudománybeli hátramaradásunk okai, s ezek tekintetéből Akadémiánk feladása. *Toldy Ferencztől.* 20 f. — VI. A keleti török nyelvről. *Vámbéry Ármintől.* 20 f. — VII. Geleji Katona István főleg mint nyelvész. *Imre Sándortól.* 60 f. — VIII. A magyar egyházak szertartásos énekei. a XVI. és XVII. században. *Bartalus Istvántól.* Hangjegyekkel. 1 K 20 f. — IX. Adalékok a régebb magyar irodalom történetéhez. (1. Sztárai Mihálynak eddig ismeretlen szindarabjai. 1550—59. — 2. Egy népirodalmi emlék 1550—75-ből. 3. Baldi Magyar olasz Sztórárkája 1583-ból. — 4. Báthory István országbíró mint író. 1 K 20 f. — 5. Szenczi Molnár Albert 1574—1633). *Toldy Ferencztől.* — X. A magyar bővített mondat. *Brassai Sámuel*től. 40 f. — XI. Jelentés a felső-ausztriai kolostoroknak Magyarországot illető kézíratai- és nyomtatványairól. *Bartalus Istvántól.* 40 f. (1867—1869.)
- II. k.** I. A Konstantinápolyból legújabbban érkezett négy Corvin-codexről. *Mátray Gábor* l. tagtól. 20 f. — II. A tragikái felfogásról. Székfoglaló. *Szász Károly* r. tagtól 40 f. — III. Adalékok a magyar szóalkotás kérdéséhez. *Joannovits Gy.* l. tagtól 40 f. — IV. Adalékok a magyar rokonértelmű szók értelmezéséhez. *Fínaly Henrik* l. tagtól. 40 f. — V. Solomos Dénes költeményei és a hét-szigeti görög népv. *Télffy Iván* lev. tagtól. 40 f. — VI. Q. Horatius satirái (Éthikai tanulmány). Székfoglaló. *Zichy Antal* l. tagtól. 40 f. — VII. Újabb adalékok a régebb magyar irodalom történetéhez (I. Magyar Pál XIII. századbeli kanonista, II. Margit kir. hercegnő, mint ethikai író. III. Baldi Bernardin magyar-olasz stórárkája 1582-ből. Második közlés IV. Egy XVI. századbeli növénytanú névtár XVII. és XVIII. századbeli párhuzamokkal. V. Akadémiai eszme Magyarországon Bessenyei előtt) *Toldy Ferencz* r. tagtól. 80 f. — VIII. A sémi magánhangzokról és megjelölésök módjairól. Gr. *Kuun Géza* lev. tagtól. 40 f. — IX. Magyar szófejtetések. *Szilády Áron* l. tagtól. 20 f. — X. A latin nyelv és dialektusai. Székfoglaló. *Szénássy Sándor* l. tagtól. 60 f. — XI. A defferekről. *Szilády Áron* lev. tagtól. 40 f. — XII. Emlékbeszéd Árvay Gergely felett. *Szvorennyi Józseftől.* 20 f. (1869—1872.)
- III. k.** I. Commentator commentatus, Tarlózatok Horatius satiráinak magyarázóinak után. *Brassai Sámuel* r. tagtól. 80 f. — II. Apáczai Cséri János Barozai Akos fejedelemhez benyújtott terve a magyar hazában felállítandó első tudományos egyletem ügyében. *Szabó Károly* r. tagtól. 20 f. — III. Emlékbeszéd Bitnitz Lajos felett. *Szabó Imre* t. tagtól. 20 f. — IV. Az első magyar társadalmi regény. Székfoglaló *Vadnai Károly* l. tagtól. 40 f. — V. Emlékbeszéd Engel József felett. *Fínaly Henrik* l. tagtól 20 f. — VI. A finn költészetéről, tekintettel a magyar ősköltészetre. *Barna Ferdinánd* l. tagtól. 80 f. — VII. Emlékbeszéd Schleicher Ágost, külső l. tag felett. *Riedl Szende* l. tagtól. 20 f. — VIII. A nemzetiségi kérdés az araboknál. Dr. *Goldziher Ignác*tól. 60 f. — IX. Emlékbeszéd Grimm Jakab felett. *Riedl Szende* l. tagtól 20 f. — X. Adalékok Krim történetéhez. Gr. *Kuun Géza* l. tagtól. 40 f. — XI. Van-e elfogadható alapja az ik-es igék külön ragozásának. *Riedl Szende* lev. tagtól 40 f. (1872—1873.)
- IV. k.** I. szám. Paraleipomena kai diorthoumena. A mit nem mondtak s a mit rosszul mondtak a commentatorok Virgilius Aeneise II-ik könyvére, különös tekintettel a magyarra. *Brassai Sámuel* r. tagtól 80 f. — II. szám. Bálinth Gábor jelentése Oroszországról és Ázsiában tett utazásáról és nyelvészeti tanulmányairól. Melléklet öt khálymik dana hangjegye. 40 f. — III. szám. A classica philológiának és az összehasonlító árja nyelvtudománynak mívelése hazánkban. Székfoglaló *Bartal Antal* l. tagtól 80 f. — IV. szám. A határozott és határozatlan mondatról. *Barna Ferdinánd* l. tagtól 40 f. — V. szám. Jelentés a m. t. Akadémia könyvtára számára keletre hozott könyvekről, tekintettel a nyomdai viszonyokra keleten. Dr. *Goldziher Ignác*tól. 40 f. — VI. szám. Jelentések: I. Az orientalistáknak Londonban tartott nemzetközi gyűléséről. *Hunfalvy Pál* r. tagtól. — II. A németországi philologok és tanfériak 1874-ben Innsbruckban tartott gyűléséről. *Budenz József* r. tagtól. 30 f. — VII. szám. Az új szókról. *Fogarasi János* r. tagtól. 30 f. — VIII. szám. Az új magyar orthologia. *Toldy Ferencz* r. tagtól. 30 f. — IX. szám. Az ik-es-igéről. *Barna Ferdinánd* l. tagtól. 30 f. — X. szám. A nyelvújításról. *Szarvas Gábor* l. tagtól. 1875. 30 f. (1873—1875.)
- V. k.** I. szám. Nyelvészkedő hajlamok a magyar népnél. *Barna Ferdinánd* lev. tagtól. 50 f. — II. sz. A neo- és palaeologia ügyében. *Brassai Sámuel* r. tagtól. 60 f. — III. szám. A hangsulyról a magyar nyelvben. *Barna Ferdinánd* lev. tagtól 60 f. — IV. szám. Brassai és a nyelvújítás. *Ballagi Mór* r. tagtól. 30 f. —

SZENT ISTVÁN
VESZPRÉMVÖLGYI DONATIÓJÁNAK
GÖRÖG SZÖVEGÉRŐL.

SZÖVEGKRITIKAI TANULMÁNY.

GYOMLAY GYULA
LEV. TAGTÓL.

FÉNYKÉPMELLÉKLETTEL.

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1901.

Szent István veszprémvölgyi donatiójának görög szövegéről.

(Olvastatott a M. Tud. Akadémia I. osztályának 1900. október 8-iki ülésén.)

I.

A donatio görög szövegének története.

Az a görög nyelven írt oklevél, melyben Szent István királyunk a Veszprémvölgybe telepített görög apácák monostorának világi javakat adományoz, két példányban maradt fenn korunkig. Azonban egyik példány sem eredeti, nem is magának a szent királynak korából valók, hanem csak egyik felét teszik egy-egy későbbi ú. n. renovatiós oklevélnek, melyeknek másik — latin nyelvű — fele részei Könyves Kálmán királyunk renovatióit foglalják magukban, még pedig mind a két oklevél egyformán 1109. évi keltezéssel. Az egyik példányon rajta van Kálmán királynak szalagra erősített, nagy viaszpecsétje is; a másikon most csak azok a hasítékok láthatók, melyekbe hajdan a pecséttartó szalagok be voltak fűzve.

Mind a két példány hosszú ideig (1638–1773) a győri jezsuita rendház levéltárában volt,*) hová a Körmendre menekült apácák ottani klostromának megszüntével jutott. 1773-ban, a jezsuita-rend eltörlésekor aztán a két oklevél az egész győri levéltárral együtt Budára került a királyi kamara levéltárába, s az egyiket, a pecsételtet, most is Buda várában őrzik, az országos levéltár közszemlére kitett oklevelei közt (1. szám); a másik, a pecséttelen, újabb

*) Hogy a pecséttelen példány is ott volt, ezt mult századi hátirata is bizonyítja: «Fasc. E. No 1° Coll. S. J. Jaurinensis»; továbbá más (későbbi) kéztől: «Coll. Jaurinensis, Fasc. II^{da} No 1° .

időben a Magyar Nemzeti Múzeum levéltárának tulajdonába ment át.

Rövidség és kényelem szempontjából az orsz. levéltári példányt ezentul állandóan OP. betűkkel, a Nemzeti Múzeum példányát pedig MP. betűkkel fogom jelölni.

A Szent István-féle donatio szövegével először épen a jezsuita szerzet egyes tudós tagjai foglalkoztak, először Péterfy Károly (1742), aztán néhány évvel később a győri társház akkori nagytudományú rektora, Szegedy János (1750).¹⁾ Azonban a görög szöveget egyikük sem közölte; csak töredékes latin fordítását adták. Péterfyt műve illető helyén csak az anathema érdekli,²⁾ s így csak az oklevél végét idézi, úgy látszik, a maga fordításában. A Szegedy-féle fordítás sem teljes, mert épen a donatio veleje (a birtokok és szolgák felsorolása) nincs belé felvéve; úgy látszik, nem is magától Szegedytől való a fordítás, hanem régibb eredetű, és Szegedytán csak összevetette az eredetivel. De annyi bizonyos, hogy Péterfy fordítása is, meg a Szegedy-féle is minden kétséget kizáró módon inkább a mostani MP.-on, mint a mostani OP.-on alapul, jóllehet több nyoma van a másik példány (kritikátlan) használatának is. Igen jelentéktelen módosításokkal, de több értelemzavaró sajtóhibával tarkítva, ugyanazt a Szegedy-féle latin szöveget találjuk a Batthyány-féle Leges Ecclesiasticae I. kötetében is (1785., 374—375. l.).

Görög nyelven a donatio szövegét, de szintén a birtoknevek és a szolgák mellőzésével, először Pray György közölte,³⁾ ki a XVIII. század ötvenes éveiben szintén a győri jezsuita-ház tagja volt, s ott, vagy később Nagy-Szombatban, személyes érintkezésben is állhatott Szegedyvel.

Pray görög szövege is mind a két kézirat kritikátlan és módszertelen felhasználásán⁴⁾ (nem mondhatom összevetésén) alap-

¹⁾ Amaz Sacra Concilia Ecclesiae Rom. Cath. in regno Hungariae (Posonii, 1742.), emez Assertor Libertatis Ungaricae, etc. . . . , Andreas II. Rex Hierosolymitanus (Jaurini 1750.) cz. művében.

²⁾ L. Péterfy, i. m. I. rész, 7. l. jegyz.

³⁾ Pray, Vita S. Elisabethae viduae etc., nec non B. Margaritae virginis. Tyrnaviae, 1790, 221—222. l. jegyzet.

⁴⁾ Hogy Pray a mostani OP.-t is használta, még pedig kritika nélkül, mutatja az, hogy a donatio legfontosabb helyét épen az OP. alap-

szik, de mégis inkább a mostani MP.-ra támaszkodik, sőt Pray ezt eredeti példánynak nevezi, a másikat, az OP.-t ellenben «hiteles másolatnak».*) Akármilyen hiányos is azonban a görög szöveg Pray-féle kiadása, a Szent István-féle donatio szövegének további története egészen napjainkig mégis határozott visszaesést mutat, mert az eredeti görög szöveget a Pray-féle elfeledett kiadás még mindig hűvebben és jobban tünteti fel, mint a mai nap közkézen forgó szöveg.

Szerdahelyi György Alajosnak 1804-ben megjelent terjedelmesebb monographiája**) volt az a mű, melynek ez a mai napig tartó visszaesés köszönhető. Ez a máskülönbén érdemes férfiú, minthogy ő maga *csak a pecsétes, országos levéltári példányt ismerte*, a legnaivabb módon megütközött a Szegedy-féle latin fordításnak és a Pray-féle görögszövegnek számos eltérésein. Esze ágában sem volt, hogy emez eltéréseknek egy másik kézirat használatán kell alapulniok, pedig a Pray-féle szöveg segítsége nélkül bizony sokszor neki sem sikerült volna megfejteni az OP. értelmetlen betűcsoportjait. Ő csak a különbségeket látta. Szövetkezett tehát egy született görög emberrel, Petrovics Györggyel, az egyetemi nyomda akkori korrektorával, s az ügy valóságos szerencsétlenségére elhatározta, hogy *csupán* az OP. alapján (voltaképen azonban Pray szövegének kiaknázásával) ők is kiadják a görög szöveget. Tetézte a bajt, hogy a munkatársaknak sem a görög palaeographiáról, sem a szövegmegállapításhoz szükséges módszeres eljárásról, sem a

ján közölte, a következő átírásban (OP. 3. sor): «καὶ διδομι ἐνιαυτοῦς αὐτῷ τῷ μοναστηρίῳ ἐνεχέτας μετὰ τῶν χορηγίων δολιμῶν. τοῦτο δέβουμι». Ez valószínűságságos zagyvalék, de legalább értelmes görög szóból áll, nem mint a Szerdahelyi-féle átírás. Különbén a hiba nem is Praytól ered; ő, úgy látszik, az egész görög szöveget valamelyik jezsuita régibb átírása alapján adja, vagy, ha maga állította is össze, voltaképen nem tett egyebet, mint ráerőszakolta a görög szövegre a Szegedy-féle olvasást. Mert a hely már a Szegedy-f. fordításban (tehát 40 esztendővel előbb) így szól: «Et do annuas eidem Monasterio *Nonas* cum Prædiorum *numeris*. Istud iure iurando affirmo».

*) Pray, i. m. 222. l. a Columbano névhez, mely *csak* a MP. latin szövegében fordul elő, ezt a magyarázatot fűzi: «Ita diserte habet *originale*: aliud autem *transumptum* authenticum (t. i. az OP.) Columano».

**) Georgius Aloysius Szerdahelyi: Diploma Græcum S. Stephani regis monialibus coenobii Vesprimiensis B. M. V. datum. Budæ, 1804.

görög nyelv középkori fejlődéséről nem volt fogalmuk. Így aztán a mi helyes az ő szövegükben van, azt mind Pray ócsárolt szövegének (illetőleg, közvetve, a mostani MP. szövegének) köszönhették; minden, a mi azonkívül az ő szövegükben van, *kivétel nélkül*, csupán csak rontás. Nem elégedtek meg azzal, hogy szövegüket egészen önkényesen olvasták; még azt sem átalították, hogy átírásukban sohasem létezett görög szavakat koholtak,¹⁾ vagy létező szavaknak teljesen önkényes bennük meg nem lévő értelmet adtak.²⁾ De a főbaj Szerdahelyi munkásságában még mindig nem ez, hanem az, hogy *mai napig is* teljesen elterelte a szakemberek figyelmét a másik görög szövegről (a MP.-ről), melyet Pray még eredetinek tartott. Szerdahelyi tekintélyes társadalmi állású férfiú (váczi apátkanonok, királyi tanácsos, helytartótanácsi előadó) volt, s az akkori tudós világ természetesen kevesebbet tudott görögül, mint a mostani; így történetet, hogy a Szent István-féle donatio kérdésében mindenki vakon megbizott³⁾ az ő átírásában és magyarázataiban. A lépre ment tudósok sorát a tiszteletreméltó Horvát István nyitja meg, ki (1834-ben) a Tudományos Gyűjteménybe írt két cikkében⁴⁾ Szerdahelyi munkáját Engellel szemben egekig magasztalja, Szegedyt és Prayt pedig ócsárolja,⁵⁾ jóllehet neki (Horvátnak) tuda-

¹⁾ Ilyenek pl. ἀνάσος, ἐνοῶς, πατριῆς, χωραθίων, τως, ταβαλίους, ἐπιαρίτας, βατζίαρίν, ἀειῶς, (ὁ καί) νά, stb.

²⁾ Pl. πελαργός = planstralis, szekeres; Βασιλίους (e h. ζαμιλίης) = udvarnok; ἐνεῆς = kilenczed, stb. stb.; mindezekről később részletesen is lesz szó.

³⁾ A külföldön tanult Engel János Keresztélyen kívül. Azonban Horvát Istvánt épen Engel kemény kritikája bírta felszólalásra.

⁴⁾ Tud. Gyűjt. 1834. I. 84—106. és II. 91—96.

⁵⁾ Tud. Gyűjt. I. 91. (Szegedyről): «Járatosabb lévén e' munkás hazánkfia a' Törvény Tudományban, mint a' Diplomatikában, nem tsuda, ha a fordításban hibákat követett el, megbotlott néha az olvasásban». (Prayról): . . . «de ő sem bánt egész pontossággal az oklevéllel, melyben többeket hibásan olvasott, némelyeket pedig egyenesen *feledékenységből* tévedve (!!) felcserélt. Ilyen különösen az is, hogy Kálmán nevét az eredeti oklevélből «Columbanus» formában adja, noha *ez egy jennűró régi másolatban, nem pedig az eredeti oklevélben* taláztatik, hol «Columanus» jön elő». Horvát Istvánnak tehát fogalma sem volt arról, hogy Pray komolyan azt a másik, peccsételen példányt tarthatta eredetinek, s a különbségek magyarázatára elegendőnek tartotta holmi «botlások, feledékeny-

mása volt a másik példányról is, melyet azonban — látatlanban — a pecsétetes példány «régi másolatának» nevez. Előmozdította a pecsétetlen példány elfeledését az a körülmény is, hogy a pecsétetes példánynak (nem egészen hű) hasonmása is ki volt adva már Szerdahelyi könyvének mellékletéül. Horvát István pedig tökéletesebb hasonmást készíttetett róla a Tud. Gyűjtemény 1834. évfolyama számára, azt, melyet később a nagynevű tudós szintén jó nevű fia, Horvát Árpád, is felvett a maga oklevél-hasonmásaiba (Budapest, 1883, kiadta az Eggenberger-féle könyvkereskedés). Ugyancsak ez a pecsétetes példány (az OP.) most már fénykép-hasonmásban is ki van adva a Szilágyi Sándor-féle «Magyar Nemzet Története» II. kötetében (243. lap), hol dr. Dézsi Lajos, mint az oklevél legújabb átirója s első magyar fordítója, szintén a Szerdahelyi-féle szöveg alapján áll. Fejér Codex Diplomaticus-a (I. 312—314), Wenzel: Árpádkori Uj Okmánytára (I. 347—8) szintén csak az OP. szövegének Szerdahelyi-féle olvasását közlik újra; azt vette át minden kritika nélkül «Gyakorlati ó- és új-görög nyelvtan»-ába (Buda, 1848, a 187. lapon), a később nagytekintélyű Télfy János is, még pedig sajtóhibáival együtt, helylyel-közzel új hibákkal is tarkázva, s valósággal hallatlan naivitású magyarázatokkal fűszerezve;*) azt nyomatta le Horvát Árpád is a maga kis «diplomatikai irástanában» (Bpest, 1883).

Szerdahelyipéldányához, az OP.-hoz e szerint ugyancsak könynyen hozzá lehet már hat évtized óta félni. Azért minden szakember, a ki a kérdéssel azóta foglalkozott, azt a példányt, illetőleg annak Szerdahelyi-féle szövegét használta. A MP.-ről ellenben csak itt-ott emlékeznek meg az irodalomban; Szerdahelyi munkája, meg a másik példány hasonmásai egészen elfeledtették még a szakemberekkel is, kik Szegedy és Pray munkáit már nem igen forgatják.

ségből való tévedések» feltételezését. Szerdahelyi maga is így ír (i. m. 23. l.) Szegedyről: «Adamum Kollár video esse solum, qui . . . suspectam habuit interpretis eruditionem Græcam». Már, hogy Szerdahelyinél különb görög lehetett Szegedy is, Pray is, az több, mint valószínű.

*) Télfy pl. a βάρζαριν (helyesen βουρζάριν = kádár) szót, úgy lát-szik, a latin szöveg «lagenarum custodem» kitétele alapján, *üveges*-nek magyarázza, a κφάλ-t a κοίρανος homerosi szóval összefüggő görög szónak tartja, átveszi a παρρίζ szót sajtóhibástól, s általában úgy használja Szerdahelyi szövegét, mintha szentírás volna.

Így aztán, ha tesznek is róla itt-ott említést,*) a görög szövegekre mai napig is azt a felfogást vallják, hogy a MP. az OP.-nak «egyidejűleg készített, hivatalos másoddarabja», más szóval, hogy teljesen megegyeznek, mint 60 esztendővel ezelőtt Horvát István is hitte.

Én az oklevélpár Kálmán-korabeli, renovatiós (latin) részét ezúttal nem akarom szóvá tenni, mert hiszen ez most már Fejérpataky László akadémiai értekezése (1892) után felesleges is volna.***) (A latin szöveg néhány pontjának helyesebb értelmezése külön tárgyalás nélkül is következni fog az én olvasásomból.) De igen a Szent István-féle görög szöveget, melylyel már régóta sokat foglalkoztam, s régen irtam volna is róla, ha a MP.-ről is lett volna tudomásom. Csakhogy annyiban én is áldozata lettem Szerdahelyinek, hogy nem volt tudomásom a MP.-ről, és így jöllehet Szerdahelyi szövegének értéktelenségéről teljesen meg voltam győződve, magam is csak az OP. hasonmása alapján indultam. Már pedig azt rég

*) Jellemző például csak egyik legtekintélyesebb szakemberünk véleményét idéznem, a ki külön munkát szánt Szent István okleveleinek. Ez így nyilatkozik 1891-ben az Akadémia kiadásában megjelent művének 33. lapján: «A kiváltságlevél eredetije ma is megvan, sőt *mi több* (nem is sejtette monnyire igazat mondott!), megvan még egyidejűleg készített, hivatalos másoddarabja (exemplarnak hívták a középkorban) is». És hogy az eredetinek ő is a pecsételt oklevelet tartja, ahhoz egész fejtegetése szerint a kétségnek árnyéka sem fér. L. kül. i. m. 26. l.: «Az oklevél eredetije már nincs meg, *legrégebbi másolata* Kálmán királyunk 1109-iki levelében (értsd: az OP.-ban) található».

**) Fejérpataky, Kálmán király oklevelei, Akad. értekezés, Budapest, 1892. 31. és kk. lapok. Ebben az értekezésben van legelőször kimutatva, hogy az oklevélpárok latin szövegei külön-külön szerkezetű oklevelek, hogy tehát a MP. latin szövege sem az OP. latin szövegének egyszerű másolata. Csupán egy megjegyzést kell fűznöm Fejérpataky olvasásához, olyat, mely egyáltalában nem közömbös a két oklevél egymáshoz való viszonyára nézve. Konstatálnom kell ugyanis, hogy a MP. latin szövegének 2. sorában nem ez áll: «Causa autem, renovationis *hec sunt*», hanem ez: «*hec fuit*». Fontos ez a hiba rám nézve azért, mert már az OP. másolója is elkövette. Az OP.-ban csakugyan *sunt* szó olvasható, jöllehet a MP. a *sunt* alakot mindig abbreviációval írja, s így nem lett volna szabad a *fuit*-tal összetéveszteni. Fejérpatakynek tehát az értekezés 39. lapján levő következtetései is hibásak. A hiba, ismétlem, csak az OP. példányban, és a MP. Fejérpataky-féle átírásában található.

átláttam, hogy csupán csak az OP. szövege alapján az eredeti szöveg sehogyan helyre nem állítható,*) s ilyenformán csak kárhözhatnom lehetne, a nélkül, hogy a földolgoiban magam jobbat adhatnék.

Egészen másképen áll a dolog azóta, hogy a MP. szövegével is megismerkedtem, s Fejérpataky László könyvtár-igazgató úrnak szives engedelmével alkalmam nyílt a két kézirat szövegének pontos összehasonlítására. Örömmel jelezhetem, hogy ez a collatio olyan eredményekkel járt, melyek — legalább rám nézve — szövegkritikai szempontból sem voltak egészen érdektelenek, s másrészt a Szerdahelyitől végkép elrontott szöveget teljesen helyreállítva, egyúttal számos megrögzött tárgyi hibát is kiküszöbölnek a Szent István-féle donatio kérdéséből. *Milyen viszonyban áll egymáshoz a két oklevél görög szövege, ez az a kérdés, melyet mostani értekezésemben egyúttal szintén el szándékozom dönteni. Igaz-e vajjon, hogy a pecséttelen példány a pecsétesnek «hivatalos másod-darabja», vagy másképen áll a dolog?*

II.

A Magyar Nemz. Múzeum példányának görög szövege.

Mindenekelőtt közlöm a MP. szövegét, az átírásban csupán csak annyi szabadságot engedve magamnak, hogy a (különben is kevés számú) abbreviációkat és ligaturákat feloldom, s az egyes szók között mindig hézagot hagyok, holott az eredetiben a kor általános szokása szerint a szókezdet nincs mindig hézaggal jelölve s viszont egy-egy szó összetartozó szótagjai gyakran szét vannak szakítva, ha a szótaghatároló betűk írása jobbra vagy balra több helyet kivánt. (Így különösen τ, μ, α betűk előtt.) Írásjelek és helyesírás dolgában pontosan az eredeti szöveghez ragaszkodom ;**)

*) Míg Pray szövegét nem ismertem, s a másik szöveg létezéséről nem tudtam, megvallom, sok esetben bámultam is Szerdahelyi csodálatos éleslátását az OP. zagyvalékos írásának kibetűzésében, mert éreztem, hogy én bizony nem lettem volna arra képes. De hát most már kiderült, hogy a mi jó maradt Szerdahelyi átírásában, azt Praynak, illetőleg (ismeretlenben) a MP.-nak köszönheti.

***) Kivéve a sorvégi szóelválasztó jeleket, mert ilyeneket az eredeti kézirat nem használ.

a helyesírási hibákat a szöveg alatt fogom kijavítani (A), s ugyanott (B alatt) már előre közlöm az OP. legfontosabb eltéréseit Szerdahelyi átírása, illetőleg (zárjelben) ugyancsak Szerdahelyi olvasása szerint.*) A MP. görög szövege palæographiai tekintetben teljesen a XI—XII. század bélyegét hordja,**) s valamely, a görög írásban igen gyakorlott másoló munkája; gömbölyű, világos, könnyen olvasható, ú. n. közép-minuscula írás. Vonásai olyan határozottak, a formák olyan következetesek, hogy hibás olvasásuk úgyszólván ki van zárva.

A görög szöveg 18 sorra terjed, úgy, hogy az utolsó sorra csak egyetlen szó, az ἀμαρτωλοῦ (bűnöstől) esik. Áttekinthetőség, és az idézés megkönnyítése czéljából én is sorok szerint fogom közölni a magam olvasását, melynek megállapítása különben az eredetinek feltűnő szabatosága miatt igen kevés fáradságba került.

A MP. szövege:

1. + Ἐν ὀνόματι τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος· ἐντέλλομαι ἐγὼ στέφανος χριστιανὸς· ὁ καὶ κράλ πάσης οὐγγρίας· ποιῶν·

2. τα καὶ διοικῶντα καὶ καταστένοντα τῷ μοναστήριον· τῆς ὑπεραγίας θεοτόκου τοῦ μητροπολίτου· τῷ εἰς τῷ βεσπρῆμ· καὶ ἐν αὐτῷ ἀθρούσας

3. πληθὸς μοναζουσῶν ὑπερ τῆς ἐμῆς ψυχικῆς σωτηρίας ἅμα συμβεῖου καὶ τοῖς τέκνοις μου· καὶ τῆς πανονίας ἀπάσης· καὶ δίδουμι ἐν

A) Helyesírási hibák javítása:

B) Szerdahelyi átírásai és olvasásai az OP. alapján:

1. ὀνόματι = ὀνόματι; ἁγίου = ἁγίου; ἐγὼ = ἐγὼ; ὁ καὶ = ὁ καὶ.

2. καὶ ἐν αὐτῷ ἀθρούσας (= ἀθρούσας).

2. καταστένοντα = κατασταίνοντα; τῷ (háromszor) = τῷ; αὐτῷ = αὐτῷ; ἀθρούσας = ἀθρούσας (v. ἀθρούσας = ἀθρούσας).

3. ὑπερ = ὑπερ; ψυχικῆς = ψυχικῆς; ἅμα = ἅμα; συμβεῖου = συμβεῖου; ἀπάσης = ἀπάσης; δίδουμι = δίδουμι.

3. ἐμῆς hiányzik; ἅμου (= ἅμου); τῆς hiányzik; πατροῖας (= πατριᾶς); πάσης; δίδουμιεν εἰς (= δίδουμι ἐνοῶς).

*) Említettem, hogy Szerdahelyinek legtöbb esetben hibás az olvasása is, az átírása is. Ezzel most nem törődöm, mert csak az a czélom, hogy a különbséget éreztessen az ő olvasása és az eredeti szöveg közt.

**) Régiségére vall a spiritus aspernek itt-ott még alkalmazott szejeletes formája. Egészen biztos datálás azonban pusztán az írás szerint nem lehetséges.

4. αὐτῶ τῷ μοναστηρίῳ ἑνέα χωρία· μετα τῶν χωραφίων αὐτῶν· τα ὀνόματα τῶν χωρίων αὐτῶν εἰσὶν ταῦτα· τῷ πρώτῳ σα- γάρβρουεν·

5. ἔχοντα καπνοὺς τεσσαράκοντα ὀκτῶ· καὶ ὄψαράδας ἕξ· καὶ ἕτερον χωρίον τὸ ταμτάγ· ἔχοντα φαμιλίας τριάκοντα· ὅπερ ἐστὶν

6. εἰς τὸν δοῦναβιν· καὶ κ' φαμιλίας εἰς τὸν ἐνθρωνιασμὸν τῆς ὑπεράγιας θεοτόκου· καὶ τῷ πέραμα τοῦ σομβῶτου· μετα καὶ περάτας ἐ-

7. πτᾶ· ὁμοίως καὶ τῷ πανηγύριν· καὶ βεστιαρίτας ἐξί- κοντα· καὶ ὄψαράδας εἰς τὸν δοῦναβιν δῶδεκα· καὶ ξυλουρ- γοὺς τρεῖς·

8. καὶ χαλκεῖς δύο· καὶ βουτζιάριν ἕναν· καὶ τορνάριν ἕν· καὶ εἰς τοῦ πωλοσνίκου τοῦ μισρᾶ ἀμπελουργὸς εἰς· καὶ εἰς τοῦ πα-

9. ταδὶ ὁ μελεκδὶς ἀμπελουργὸς εἰς· ἵνα δὲ ἔχει καὶ τοῦ νησὶν τὴν ἀγίαν τριάδα εἰς μετόχιον· ὁμοῦ δὲ πάντες τῶν χωρί-

4. αὐτῶ = αὐτῆ; τῷ μοναστηρίῳ = τῷ μοναστηρίῳ; μετα = μετὰ; τα = τὰ; ὀνόματα = ὀνόματα; ταῦτα = ταῦτα; τῷ = τῷ.

5. καπνοὺς = καπνοὺς; ὀκτῶ = ὀκτῶ; ὄψαράδας = ὄψαράδας; ἕξ = ἕξ; ἕτερον = ἕτερον.

6. ἐνθρωνιασμὸν = ἐνθρωνιασμὸν; ὑπεράγιας = ὑπεραγίας; τῷ = τῷ; σομ- βῶτου = σομβῶτου; μετα = μετὰ.

7. τῷ = τῷ; πανηγύριν = πανηγύρι; ἐξίκοντα = ἐξήκοντα; ὄψαράδας = ὄψα- ράδας; δοῦναβιν = Δούναβην ν. δοῦναβιν; δῶδεκα = δώδεκα; ξυλουργοὺς = ξυλ- ουργοὺς.

8. ἕναν = ἕναν; ἕν = ἕν; εἰς = εἰς.

9. εἰς = εἰς; ἵνα = ἵνα; τοῦ νησὶν = τοῦ νησὶ; ἀγίαν = ἀγίαν.

4. εννεαο. μετατῶν χωραφίωναἰθνησων ταδι ὀμπτάδιο τιοσ. τῶν χωρίωναἰθνησῶσιν stb. (= ἑνεὰς μετὰ τῶν χωραφίων αἰθνησῶσιν. τὰ δὲ ὀνόματα δύο τιοσ τῶν stb.)

5. ἔχον τοσ καπνοῦσ); τῷ σανα τον (= τὸ Σάνατον); εχ εχον'. τα θαλιουσ (= ἐνέχων θαλιουσ).

6. δουναβιν (= Δούναβιν); κατ' φα- λίουσ (= καὶ κ Βασιλίουσ); τῷ πέραμα τοῦ ἡμ πᾶτα (= τοῦ ὀμπτάδα); περα- οντας (= περαῶντας).

7. καίεπι ἀρίτας (= καὶ ἐπιαρίτας); δοῦναον (= Δούναον); ξυλαργοὺς (Sz. nem ismeri az az couretatióját!).

8—9. καὶ στοῦ πωλοσνι καὶ τοῦμαμαπε λαργὸς ζ' (= καὶ στοῦ Πολόσνικ, καὶ τοῦ Μάμα πελαργοὺς [sic!], ζ); 'στοῦ πα ταδίομελεκδὶς ἄμπε λαργὸς ζ'σ (= στοῦ Ὀμπτάδα δ' ο μελεκδὶς, ἀμπελουρ- γοὺς ἕξ).

9. ἔχει καὶ σάντανη σὶν (= Σανταν νήσιν sic!); πάντων (sic!).

10. ὧν τὰ ὀνόματα εἰσὶν ταῦτα· α σαγάρβρυν· καὶ τοῦ μάμα· καὶ τοῦ σάνδρου· καὶ τοῦ κνήσα· καὶ τοῦ τζίτου· καὶ τοῦ

11. σάμταγ καὶ τοῦ παδρούγου· καὶ τοῦ ζαλέση· καὶ . . . γριντζαρι· καὶ ἕτερα πλείωνα δίδωμι εἰς τὴν ὑπεραγίαν θεοτόκον τοῦ μητρο-

12. πολίτου τῷ μοναστηριον· ἵνα μέχρι συστεική ὁ οὐρανός καὶ ἡ γῆ· ἵνα εἰσὶν τοῦ μοναστηρίου· δίδωμη δὲ καὶ ἑξουσίαν ἐν ταύτῃ τῇ μονῇ

13. ἵνα τοὺς μη θέλοντας κατοικῆσαι εἰς τὸ κράτος τῆς ἁγίας μονῆς· ἄνευ προστάξεως τῆς ἡγουμένης καὶ τὸν ἀδελφῶν ἵνα

14. διοχθήτω ἐκ τοῦ τόπου ἄκον καὶ μὴ βουλόμενος· εἰ δε τίς φοραθῆ ἐξ αὐτῶν ὄνπερ δέδωκα εἰς τὴν μονὴν ἀποκόψε· ἢ ἀποποι-

15. ἴσασθαι τί· ἢ ἐκ τῆς γεναιάς μου· ἢ ἕτερος τίς· εἴτε βασιλεῖς· εἴτε ἄρχοντες· εἴτε στρατιγοί· εἴτε ἐπίσκοποι· εἴτε ἕτεροι

10. τα = τὰ; ὀνόματα = ὀνόματα; ταῦτα = ταῦτα.

11. σάμταγ σαμύταγ-nak is olvasható; a második καὶ után egy τοῦ névelő törlőne van; γριντζαρι-n az ékezet nem látszik; ἕτερα = ἕτερα; πλείωνα = πλείονα; ὑπεραγίαν = ὑπεραγίαν.

12. τῷ = τῷ; μοναστηριον = μοναστήριον; ἵνα = ἵνα; συστεική = συστεική; ἵνα = ἵνα; μοναστηρίου = μοναστ.; δίδωμη = δίδωμι; ταύτῃ τῇ μονῇ = ταύτῃ τῇ μονῇ.

13. ἵνα = ἵνα; τοὺς = τοὺς; μη = μὴ; κατοικῆσαι = κατοικῆσαι; ἁγίας = ἁγίας; τὸν ἀδελφῶν = τὸν ἀδελφάδων; ἵνα = ἵνα.

14. διοχθήτω = διοχθήτω; ἄκον = ἄκων; εἰ δε τίς = εἰ δέ τις; φοραθῆ = φοραθῆ; ὄνπερ = ὄνπερ; ἀποκόψε = ἀποκόψει.

15. ἀποποιήσασθαι τί = ἀποποιήσασθαι τι; γεναιάς = γενεάς; ἕτερος τίς = ἕτερος τις; στρατιγοί = στρατηγοί; ἕτεροι τινές = ἕτεροί τινες.

10. ταῦτα; (α Σαγάρβριεν καὶ Τούνη, Σαίνδρου, καὶ Κνήσα, καὶ Κνήτα, Τζίτου, καὶ τὰ α).

11. (Σάμταγ, Ηωδρούγου, καὶ Ζαλέση, καὶ Γριντζαρι.)

12. μέχρις ἰστεική (ἴστικη).

13. τοὺς után μὴ hiányzik; κατοικεῖν; ἀδελφοίδων (ἀδελφίδων).

14. (ἐκ τοῦ τόπου ὁ καὶ νὰ (sic!) μὴ) etc.; (δέδωκα ἀπειῶς μονῆν).

15. ἦτε . . . ἦτε.

16. τινές· ἵνα ἔχων τω ἀνάθεμα· παρα πατρός καὶ υἱοῦ καὶ ἁγίου πνεύματος τῆς ἐνδόξου δεσποίνης ἡμῶν θεοτόκου καὶ ἀεὶ παρθένου μα-

17. ρίας· τῶν ἐνδοξῶν ἀποστόλων· καὶ τῶν τριακοσίων δέκα καὶ ὀκτῶ πατέρων· καὶ πόντων τῶν ἁγίων· καὶ ἀπ' ἐμοῦ τοῦ

18. ἁμαρτωλοῦ.

16. ἵνα = ἵνα; τῶ = τὸ; παρα =
παρὰ; ἁγίου = ἁγίου.

17. ἐνδοξῶν = ἐνδόξων; ὀκτῶ = ὀκτὼ;
ἁγίων = ἁγίων; ἀπ' ἐμοῦ = ἀπ' ἐμοῦ.

18. ἁμαρτωλοῦ = ἁμαρτωλοῦ.

16. (ἵνα ἔχων).

17. (Μαρίας, ὑπερενδόξων ἀποστόλων);
(καὶ ἀπ' ἐμοῦ, τοῦ παρὰ πατρός καὶ υἱοῦ
καὶ ἁγίου πνεύματος, τῆς ἐνδόξου δεσποί-
νης μας καὶ Θεοτόκου, πᾶν ἀεὶ).

18. ἁμαρτωλοῦ.

A következő sorokban közlöm a MP. görög szövegének magyar fordítását. E fordításban teljes hűségre törekedtem, s azért a magyar szöveg ügyefogyottság dolgában is megegyezik a göröggel. Még a szórendet is megtartottam, a hol csak lehetett. A tulajdonnevek átírásában ügyeltem arra — a mire rendszeren nem szoktak ügyet vetni — hogy a XI. századbéli kéziratot nem szabad az ú. n. Erasmus-f. kiejtés szerint olvasni (l. a MP. 2. sorában a *καταστίνοντα* szóhoz való magyarázó jegyzetet). Sorvégen elválasztott szót egészen a megelőző sorhoz írtam.

Tehát pontos magyar fordításban a szöveg így hangzik :

1. + Az atyának, a fiúnak és a szentléleknek nevében. Rendelem én, keresztény István, egyszersmind egész Ungria királya; megalapítván

2. berendezvén és megszilárdítván a szentséges istenanya székhelyi monostorát Veszprémben és benne összegyűjtvén

3. apácák seregét; a magam lelki üdvéért, egyszersmind hitvesemért és gyermekeim számára, és egész Pannoniáért; és adok

4. ennek a monostornak kilencz falut földjeikkel (v. határraikkal) együtt; neveik ezeknek a falvaknak ezek: először Szargarvrien

5. van benne telek negyvennyolcz és halász hat; és [egy] másik falu Szamtág, van benne család harmincz; mely

6. a Dunavisznál van; és hűsz családot a szentséges isten-

anya trónfoglalására (v. beiktatására); és Szomvóto révét, vele révést is hetet;

7. hasonlóképen a vásárvámot is, és lovasszolgát hatvanat; és halászt a Dunaviszon tizenkettőt; és ácsot hármát,

8. és kovácsot kettőt, és kádárt egyet, és esztergályost egyet; és Polosznikból, a faluközösségből, szőlőműves egy; és Patadiból

9. a Melekdisz(?) szőlőműves egy; és hogy bírja a szigetből is a szentháromságot majorságul. Együtt pedig mind a falvak

10. nevei ezek: Szagarvrien és Máma, és Szandro, és Knisza és Tzítum és

11. Szamtag és Padrugo, és Zalészi és Grintzari; és több másokat adok a szentséges istenanya székhelyi

12. monostorának, hogy míg áll az ég és a föld, hogy a monostoréi legyenek. És adok szabadságot is ebben a monostorban,

13. hogy azokat, a kik nem akarnak lakni (megmaradni) a szent monostor fennhatósága alatt: hogy a főnökő és a testvérek parancsa nélkül (is)

14. kiüzessék arról a helyről kedve és akarata ellenére. Ha pedig valakire rábizonyúlna, hogy azokból, a miket a monostornak adtam, el akar szakítani vagy elvenni

15. valamit, vagy az én nemzetségemből való, vagy más valaki, akár királyok, akár tisztviselők, akár hadvezérek, akár püspökök, akár más

16. valaki: hogy átok szálljon rájuk az atyától és fiútól és szentlélektől, dicsőséges úrasszonyunktól az istenanya és örökké szűz Máriától,

17. a dicsőséges apostoloktól, és a háromszáz tizennyolcz atyától, és minden szentektől és tölem

18. bűnöstől.

Magyarázó jegyzetek.

1. - 3. (Ἐντέλλομαι — μοναζουσῶν.) Homályos, laza szerkezet, melynek biztos megértését a participiumok középkori bizonytalan használata nehezíti. Μοναζουσα és a másik két participium nemcsak egyes accusativusok lehetnek, hanem *nominativusok* is. Ezt eddig senki sem vette észre. Télfy olyanformán teszi túl magát a nehézségeken, hogy az activ participiumoknak passiv értelmet tulajdonít («csinálendő, szorgalmazandó, összeállítandó», l. i. m. 187. l.) és μοναζουσῶν jelzőjévé teszi őket. Az igazi jelentés

csak kétféle lehet. 1. Ha a participiumok accusativusok, akkor = «Rendeletet v. megbízást adok a monostor alapítójának», stb. Ez esetben a 2. sor végén *talán* ἀσρώας (= ἀσρώας;) olvasandó, miről később. 2. Ha a participiumok nominativusok, a mi valószínűbb, akkor = «Rendelem v. rendelkezem én, megalapítván», stb. Ez esetben a sor végén ἀσρώας; (= ἀσροίσας;) olvasandó. Én az utóbbi magyarázat értelmében fordítottam a helyet, mert az oklevél *írása* is e mellett szól.*)

1. Ἐν ονόματι: a kézirat hajlandó a praepositiókat a hozzájuk tartozó névszóval egy szóba foglalni. V. ö. 3. ὑπερ τῆς; 4. μετα τῶν; 16. παρα πατρὸς; 17. ἀπ ἐμοῦ; sőt 6. μετα καὶ. Ismeretes jelenség.

— ἀγίου. A spiritus asper a XI. században már nem hangzik. Azért írásában teljes a bizonytalanság. V. ö. 3. ἄμα, ἀπάσης; 5. ἕξ, ἕτερον; 7. ἕξι-κοντα; 8. εἶς; 14. ὄντιο; 17. ἀμαρτωλοῦ; stb. Viszont a tudákos írásnak máshonnan is ismeretes példái a spiritus asper *helytelen* alkalmazására: 4. ὀνόματα; 5. ὀκτώ; ὀψαρδάς.

— ἔγω. A hangsúlyjelölés a kéziratban elég pontos, de néhány efféle hiba mégis található. V. ö. 2. és máshol τῶ; 5. κπνοῦς; ὀκτώ; 7. ζουλογοῦς. Efféle még 15. γεναιάς; μου. Ilyesmi a kor legjobb kézírataiban is előfordúl. Feltűnőbb hiba a 13. sorban: ἀδελαφῶν.

— ὁ καὶ: a byzanci íróknál igen gyakori magyarázó formula (καὶ = is, nem és).

2. καταστένοντα = κατασταίνοντα. Az oklevél egész helyesírása megerősíti azt a különben is általánosan ismeretes, bizonyításra sem szoruló tényt, hogy a vocalisok XI. századbeli kiejtése már a maihoz hasonlított. Ezt mutatják oklevelünkben A) a következő, hangzás szerint (phonetic) írt szók: καταστένοντα (ε = αι); 2. ἀσρώας; (υ = οι); 7. ἕξικοντα (ι = η); 8. βουτζιάριν, τερνάριν (a végső t-k = η); 14. ἀποκόψε (ε = αι); 15. στρατιγοί (ι = η); B) még inkább a következő tudákos helyesírású szók: 3. ψυχικῆς (η = ι), συμβείου (ει = ι), διδομοι (οι = ι); 12. διδομη (η = ι); 13. κατοικεῖσαι (ει = η); 15. γεναιάς (αι = ε). Ennyi hiba 18 széles sorban egyébként jó kéziratokban is közönséges.

— τῶ = τῷ. A névelő illetén írása az oklevél egyik legfeltűnőbb sajátossága. Különböztetés általánosan ismeretes tény, hogy az ujabb görög nyelvben a szótagmérték (quantitas) kizárólag a hangsúlytól függ. Innen a sok hiba, minden lehetséges irányban. A) Hangsúlytalan hosszú szótagot rövidnek ír oklevelünk a következő esetekben: 12. διδομη (ο = ω); 13. τῶν ἀδελαφῶν (ο = ω); 14. διοχρήτω, φορρή, ἄκον (ο = ω); στρατιγοί (ι = η). B) Hangsúlytalan rövidet hosszúnak (mert azt is csak röviden ejtették; ismét tudákos írás): 3. ψυχικῆς, διδομοι; 6. ἐνθρονισμὸν (ω = ο); 11. πλείονα (ω = ο); 12. μωναστηρίου (ω = ο); διδομη; 15. γεναιάς (αι = ε); C) Hangsúlylos hosszút rövidnek vagy hangsúlylos rövidet hosszúnak, mert a kiejtésre nézve ez mind közömbös. Ilyen: 2. καταστένοντα (ε̄ = αι),

*) Az író sohasem kapcsolja az ω betűt a következőhöz; de τ-nak sem lehet olvasni az υ-t (v. ö. 5. κπνοῦς; 12. ἐζουσίαν, stb.).

ἀσρούσας (ύ = οι), 3. συμβείου (εί = ι); 7. ἐξίχοντα (ι = ή); 14. ὄνπερ (= ὄνπερ). Mindezek a hibák jobb kéziratokban is elég közönségesek.

— ἀσρούσας, a mi szerintem = ἀσρούσας, l. f. [Így Pray is. Szerdahelyi-Télly ἀσνάος-nak olvassák. De miféle alakban áll akkor ez a szó, melyet különben mint görög szót sem ismerek? Hogy lehessen ez πλῆθος (generis neutrius accusat.) vagy μοναζουσῶν jelzője?] Arra az esetre, ha a ποιῶντα stb. participiumokat ἐντέλλομαι tárgyának tartja valaki,*] lehetne τῶν ἀσρούσας-t (ἀσρούσας, l. f.) olvasni. Ilyenformán constructio ad intellectum-mal volna dolgunk, úgy, hogy πλῆθος jelzője nemben és számban (de nem esetben) μοναζουσῶν-nal egyeznék. Némi analogia erre a 9. sorban: πάντες τῶν χωρίων τὰ ὄνοματα. De az oklevél írása, mint már említettem, nem engedi ezt az olvasást.

— ἐν αὐτῶ. Szövegünk nem ír sehohol t subscriptumot, mely különben sem hangzik.

3. τοῦ μητροπολίτου. Értsd: az esztergomi érsekhez (nem a veszprémi püspökhöz) tartozót. Μητροπολίτης = az esztergomi érsek. Most «központi-nak» v. «központhoz tartozónak» mondanók.

τοῖς τέκνοις. Hirtelen változó, laza szerkezet. A fordításban utána-
noztam.

— διδομαι ἐν αὐτῶ. A XI. században a görög praepositíók és casusok használata már teljes zavart mutat. Mai szóhasználat szerint inkább eis αὐτῶ-t várnánk a kinek? kérdésre. V. ő. a 12. sorban is: διδομαι, δὲ καὶ ἐξουσίαν ἐν ταύτῃ τῇ μονῇ; de a 14. sorban: ὄνπερ δέδωκα eis τῆν μονήν. Ez is általánosan ismeretes jelenség a román nyelvekben.

4. χωραφίων (így, és nem s-val, mint Sz. olvasta: olyan szó nincs!). Mai nap is használatos szó. Kind szótára szerint: Land, Erde, Feld.

— αὐτῶν, t. i. χωρίων = cum agris earum (sc. villarum).

— τῶ πρώτον = először is; megfelel neki az 5. sorban: ἔτερον δὲ.

A birtokok sorrendjére nézve lásd a jegyzetek végén az összefüggő magyarázatot.

5. ἔχοντα, megint declinálhatatlan participium, még pedig nominativus. (Accusativusból lett, ép úgy, mint az összes román nyelvekben.

*) Ἐντέλλομαι a classicus nyelvben dativussal szokott állani, a byzanciaknál pedig többnyire ἴνα következik utána, mint későbbi helyen (l. a 9. és 16. sorban) a mi oklevelünkben is. Ez a főbaj, mert egyébként a participiumok lehetnek accusativusok, még *nōnemiek* is, mert ebben a korban már régóta használják a hímnemű alakot flexiótlanul, minden eset, nem, sőt szám jelölésére. A participium praesentisnek partic. futuri helyett való használatára is vannak analogiák. Így pl. Theophanesnél (ki még 817 körül élt) a következő helyek (125, 12): τὸν ἀναπληροῦντα τὸν τόπον τὸν ἐμὸν ἀπέστειλα, és (249, 8): πέμψας, ὡς φασι, καὶ τὸν ἀναιοῦντα αὐτὸν. Csak az a kérdés, ἐντέλλομαι ige használatos volt-e ἀποστέλλω vagy πέμπω ige módjára? Erre nem tudok analogiát, s ezért, meg a következő ἀσρούσας miatt részemről nominativusoknak tartom a participiumokat. V. ő. a kérdésre nézve Hatzidakis «Einleitung in die neugriechische Grammatik» cz. művét (Leipzig, 1892, 143–144. l.).

Ezt a primitív tudnivalót Szerdahelyi teljesen ignorálta, s önkényesen ἔχον τοὺς χαρνοῦς-t olvas).

— χαρνοῦς. Magyarra nem igen fordítható. (χαρνός: voltaképen füstöt jelent, v. ö. a magyar «füstpénz» szóval.) A latin szöveg mansio-t említ. A χαρνός elnevezés az adózással függ össze.

— ὀψαράδας. ὄψον ó-görögül mellékétel; aztán kivált hal. ὀψάριον ennek deminutiv alakja (= hal, rövidebben: ψάρι); ὀψαράξ v. ψαράξ = halászs. Hajlandó vagyok 6 halászmansióra gondolni, mert a latin szöveg LIII. mansióról beszél Zaurberin-ben. Ugyanis 48+6 = 54.

— σαμπύγ. Még egyszer is előfordul a 11. sorban, hol esetleg σαμπύγ-nak olvasható, máskép azonban *semmi szín alatt*. A 13. és 17. sorban ἄγια; ligaturás írása teljesen biztosá teszi ezt az átírást.

— ἔχοντα, megint nominat., Szantag szó jelzője.

6. δοῦναβιν. Teljesen biztos átírás. Pray és Szerdahelyi nem ismerték a β középkori u formáját. Különben a Duna, Danubius, újabb görög neve minden szótár szerint Δούναβης; v. Δούναβος. (Szerdahelyi-Télfy: Δούναβον.)

— εἰς τὸν ἐνδουναβισμὸν. A latin szöveg szerint: in dedicationem. Mi úgy mondanók: a beiktatás v. felszentelés alkalmából v. emlékére. (Dézsi: «húsz királyi udvarnok az istenanya szolgálatára». Nonsens.) A φαμίλιας szóhoz ismét δίδωμι állítmányt kell gondolni, jöllehet a 4. sorban megváltozott a gondolatmenet; marad is állítmányul δίδωμι egészen a 8. sor τορναρίν ἔν szavaiig. Ott ismét nominativusok következnek a két vinczellér felsorolásában. A fordítás utánozza az eredetinek pongyolaságát. σσμφῶτος, tehát nem Ompadának*) hívják a révet, mint Sz. olvasta az O. P. latin szövege szerint. Az én olvasásomhoz nem fér kétség.

— περάτας: περάτης most is használatos görög szó = révész.

7. — τὸ πανηγύριον. Helyesen: τὸ πανηγύρι, vagy τὴν πανηγύριν. A két alak összehavarása. V. ö. 8. sor: τοῦ νηρίν.

— βεστιαρίτας. Az olvasás megbízhatóságára nézve v. ö. az 5. sor végén ἔστιν szó írását. Ezt a szót eddig senki sem olvasta helyesen, Pray sem, a ki pedig látta a MP.-t is. Csakhogy ő legalább értelmes görög szokat olvas ki belőle (ἔχει ἀρότας = habet aratores), míg Szerdahelyi szokása szerint teljesen értelmetlen, nem létező szót construál belőle, melynek aztán önkényes értelmet ad (ἐπιαρίτας). A többiek, Télfy is, kivétel nélkül mind vakon követték Sz.-t. — A βεστιαρίτας szó használata érdekes, mert itt alig jelenthet mást, mint a latin szöveg következő szavai (15. sor): «non habet abbatissa *servientes cum equis* nisi solummodo LX.»: tehát olyan alattvalót, a ki lovat szolgáltat mezei munkára vagy egyéb célra. De a szó illetén értelme tudtommal eddig ismeretlen. A byzanczi íróknál

*) «Ompada» formában különben sem volna szabad átírni a szót, mert Ὀμπάδα helyes kiejtése csak Ombada vagy Obada lehet (v. ö. a byzancziaknál pl. Ρομφέτος = Robertus).

előforduló $\beta\epsilon\sigma\tau\alpha\rho\iota\tau\eta\varsigma$ egészen mást jelent, s a latin *vestis* szóval függ össze, a mi szavunk pedig a latin *bestia* szóval (v. ö. Du-Fresne Glossariumát s. v. Bestia = equus vel jumentum quo quis vehitur). Úgy látszik, a görög köznyelv a $\beta\epsilon\sigma\tau\alpha$ szót ez időben a francia bête szóval egyező értelemben használta. (Mai napság «oktalan állatnak», rationis expers = $\alpha\lambda\omicron\gamma\omicron$ -nak hívják újjörögül a lovat.) Visszakövetkeztetve már most a latin szövegre, a «servientes cum equis» kitételnél aligha szabad *hadiszolgálatra* gondolni, mint eddig többnyire tették. A Dézsi-f. magyar szöveg ugyan «fuvaros»-nak fordítja a servientes stb. szavakat a *latin* oklevélben; de ez meg az összefüggést nem látja a görög szöveggel (hol földművesnek fordítja a β . szót) s azért egészen elrontja a helyet: a «hatvan» jelzöt a 3 ácstelekhez csapja hozzá és «63 ácstelekről» beszél (60 lovas v. fogatos és 3 ácstelek helyett).

— $\delta\delta\delta\epsilon\alpha\alpha$. Efféle ékezethiba még: u. itt: $\delta\delta\delta\alpha\beta\alpha\upsilon$, továbbá 10. $\tau\alpha\upsilon\tau\alpha$ (= $\tau\alpha\upsilon\tau\alpha$), 15. $\gamma\epsilon\alpha\iota\acute{\alpha}\varsigma$ ($\gamma\epsilon\alpha\epsilon\acute{\iota}\varsigma$). Ilyesmi a legjobb kéziratokban is előfordúl.

8. $\beta\omicron\upsilon\tau\tau\acute{\iota}\alpha\rho\iota\upsilon$, nem pedig $\beta\tau\tau\acute{\iota}\alpha\rho\iota\upsilon$, mint Sz. olvasta, mert $\beta\acute{\alpha}\tau\tau\iota\omicron\upsilon\upsilon$ újjörög szó szedret jelent. Ezt fordítja Tély *«üveges»*-nek, a latin szöveg «lagenarium custodem» szavai után indulva.

— $\acute{\epsilon}\nu\alpha\upsilon$ újabb görög alak (= $\acute{\epsilon}\nu\alpha\upsilon$) e h. $\acute{\epsilon}\nu\alpha$.

— $\acute{\epsilon}\nu$ (= $\acute{\epsilon}\nu$); mindjárt az előbbi alak után. Helyesen itt is $\acute{\epsilon}\nu\alpha$ volna irandó.

— $\kappa\alpha\iota$ $\epsilon\acute{\iota}\varsigma$ $\tau\omicron\upsilon$ $\pi\omicron\lambda\omicron\sigma\eta\sigma\iota\upsilon\alpha\upsilon\tau\omicron\upsilon$ $\mu\iota\tau\alpha$ $\alpha\mu\epsilon\lambda\omicron\upsilon\sigma\eta\gamma\omicron\varsigma$ $\epsilon\acute{\iota}\varsigma$. A gondolatmenet itt egyszerre függetlenné válik az eddigi verbum regentstől, s a két szőlőműves lajstromszerű felsorolásába csap át, mintha ez a két mondat csak közbeszúrás volna. Előbb a helységek szerint igazodott a sorrend, most a szolgálk fajtája a szempont. A genitivus $\epsilon\acute{\iota}\varsigma$ mellett feltűnő, s a casusok teljes összezavarodásának újabb jele. (Lehet, hogy a «honnan» kérdésre felel, mintha $\acute{\epsilon}\kappa$ praepositióval állana: de ezt biztosan nem állíthatom.) A $\tau\omicron\upsilon$ $\mu\iota\tau\alpha$ szavakat eddig mindenféleképen olvasták, csak helyesen nem. Szerdahelyi az $\tau\omicron\upsilon$ $\mu\iota\tau\alpha$ betűket $\kappa\alpha\iota$ $\tau\omicron\upsilon$ $\mu\acute{\alpha}\mu\alpha$ -nak olvasta, s azonkívül egy vinczellér helyett $\pi\epsilon\lambda\alpha\gamma\omicron\varsigma$; (sic) τ = «hat *gőlyát*» ajándékozta a szent királylyal az apácáknak. (Honnan veszi aztán a $\pi\epsilon\lambda\alpha\gamma\omicron\varsigma$ szó = plaustres értelmét, azt már nem tudom.) Szegedy ezt a helyet nem vette fel fordításába, és csak mellékesen magyarázza (Poloznik-hoz való jegyzetében, mely lapszám szerint nem idézhető) ilyenformán: «hic erat ille *Morum cultor*, cuius per expressum meminit S. Stephanus». Tehát ő szintén az OP. nyomán, de értelmesebben és megfontoltabban $\mu\omicron\sigma\alpha\pi\epsilon\lambda\omicron\upsilon\sigma\eta\gamma\omicron\varsigma$ -t olvashatott, s mivel $\mu\acute{\omicron}\rho\omicron\upsilon\upsilon$ δ -görög nyelven = szeder, hát «szeder- v. szederjesszőlő-műves»-nek magyarázza a helyet. (Megdöbbenő biztosság! «*Per expressum* meminit Stephanus!» De ne feledjük, hogy Szegedy könyve a XVIII. század közepén jelent meg.). — *Mit* jelent már most a $\mu\iota\tau\alpha$ szó, az Tagányi Károly nagybecsű értekezése óta (A földközösség története Magyarországon, M. Gazdaságtörténeti szemle, 1894, 4-5. szám) magyarázatra nem szorul. A $\mu\iota\tau\alpha$ alak a «*mir*» szónak (= faluközösség, földközösség, Markgenossenschaft) szláv genitivusa. Ezzel

belföldi bizonyítékunk is van arra, a mit Tagúnyi értekezése legvégén állít, hogy «a földközösség hazánkban még a honfoglalásnál is régiebb intézmény» s hogy már a szlávoknál is szokásban volt. A «*mir*» állítólag orosz szó; hogyan került a Balaton mellékére, annak vizsgálatát a hozzáértőkre bízom. Az olvasás *egészen bizonyos*.

— καὶ εἰς τοῦ παταδι. «Ompadúról» megint semmi szó; Szerdahelyi olvasása egészen önkényes.

9. ὁ μελεκδῖς ἀμπελουργός; εἶς (= εἶς). Szerdahelyi εἶς helyett, nem ismervén a ligatúrát, ἔς-et (hat) olvas, pedig a szó írása az OP.-ban is egészen világos (ἀμπελουργός; szóban sem tudja olvasni az ὄρ ligatúráját, sem itt, sem máshol). De vajjon mi az a ὁ μελεκδῖς? Szerdahelyi megkövetői ezzel is könnyen végeztek. Szerintük ὁ nem névelő, hanem számjegy (= 70), μελεκδῖς pedig = méhész, mert μέλι görögül = méz. A ὁ magyarázata eviderent helytelen, mert rajta van a spiritus asper; a μελεκδῖς-ébe sem nyugszom belé addig, míg szlávúl sőt esetleg germánúl értő tudósaink is hozzá nem szólnak a dologhoz, vagy, míg valaki be nem bizonyítja, hogy μελεκδῖς görög szó. Azért fordítatlanúl hagytam: úgyis gyanakszom rá, hogy tulajdonnév. Mindenesetre egyes számnú nominativus.

— ἴνα δὲ ἔγχι. Ennek a mellékmondatnak verbum regense ἐντέλλομαι, az oklevél első szava. Czelhatározó ἴνα után indicativus áll, mint mai nap is; l. a 12. sorban is: ἴνα εἰσῖν. A dologra nézve l. Hatzidakis i. m. 218. lap.

καὶ τοῦ νησῖν τῆν ἀγίαν τριάδα. A νησῖν alak helytelen, τὸ νησί, generis neutrius, νῆσος deminutiv alakja. V. ö. 7. τὸ πανηγύριον. Eddig azt hitték, a *sziget* neve volt: Szentháromság-szigete; a MP. szövege szerint azonban csak a szigetnek *egy részét* nevezhették így, mert nem τὸ νησί, hanem τοῦ νησῖν van a szövegben.

— μετόχιον, Kind szótára szerint = «Meierei, die zu einem Kloster gehörte».

9—10. πάντες — τὰ ὄνοματᾶ. A genusok összezavarodása. (Az OP.-ban is így van. Sz. önkényesen olvasta πάντων-nak, mert nem ismerte az εσ ligatúráját). Fontos dolog, hogy a szöveg itt *csakugyan kilencz falut sorol fel*, mint a bevezetésben jelezve van.

10. α. Mi ez az α Szagarvrien előtt, nem tudom. Talán eleinte megakarták számozni a neveket, az esetben α' = τὸ πρῶτον, mint a 4. sorban. De én az eredeti Szt. István-féle oklevélben τῶ-t sejtek az α helyén. Ez palaeographiaailag lehetséges hiba.

10 11. A helységnevek (Γερντζαρι-t kivéve, mely előtt a τοῦ szónak csak a helye van meg) καὶ τοῦ szavakkal vannak összefűzve. Ez a καὶ τοῦ itt összesen *hétsczer* fordul elő, s bő alkalmat szolgáltat az ügyetlen másolóknak a teljes confusióra. De erről később. A genitivusok, úgy látszik, a 9. sorban lévő χωρίων szóhoz igazodnak. Arra, hogy nominativus helyett állanának, az egykorú byzancezi írókban nem találtam analogiát.

12. τὸ μοναστήριον. Az egyeztetést itt nem értem. Ez a két szó egé-

szen mondaton kívül áll, mint ha εἰς τὴν . . . θεοδόκον appositiója volna. Mindenesetre igen pongyola szerkezet, de értelme nem lehet kétséges. (Dézsi ugyan félreérti. L. erről később.)

- μέγρι σοστεικί (= σοστεικίη), nem classicus igealak, de a σόστεις névszó mintájára fejlődhetett (v. ö. σόστυμα szót is). Ιστεικί-nek vagy éppen Ιστεικί-nek azonban semmi szín alatt sem olvasható (Ιστεικί: újabb görög alakja: στέκω). Szerdahelyi megint nem ismerte fel az υσ ligatúráját. Spiritus sine az állítólagos ι felett.

13. - τοὺς μὴ θέλοντας. A MP.-ban minden kétséget kizárólag benne van a μὴ tagadó szó. (Szegegyelnél is: ut *volentes* habitare etc. Pray: τὰς μὴ θελούσας, úgy látszik, az apácákra érti.) Az OP.-ban nincs μὴ, különben egyezik a két szöveg. Szerdahelyi latin és Dézsi magyar fordítása tehát az OP. szövege szerint ennyiben helyes. Tűmogatja a latin szöveg következő helye is (12—13. sor): «non licet alicui habitare, nisi quem abbatissa admiserit». De én mégis a MP. szövegének adok elsőséget, mert egy meglévő szó kihagyása szövegkritikailag lehetségesebb hiba, mint meg nem levő beiktatása, s mert a MP. szövege különben is minden tekintetben elsőséget érdemel. Szerintem tehát κατοικεῖσαι nem letelepedést, hanem lakást jelent, κατοικεῖσαι εἰς τὸ κράτος τῆς μονῆς pedig nem jelenthet mást, mint «meglakni, ott maradni a monostor fennhatósága alatt». E szerint οἱ μὴ θέλοντες κατοικεῖσαι εἰς τὸ κράτος stb. = «a kik nem ismerik el a monostor fennhatóságát». Hogy a latin szöveg mást mond, azt elismerem. Az ἄκον καὶ μὴ βουλεύμενος *erős kiemelése* azonban az én magyarázatom helyességét bizonyítja. Fontosabb is olyan intézkedés, mely az alattvalókat kötelességeik teljesítésére szorítja, mint olyan, mely nem engedi meg az alattvalók szaporodását, főképen, mikor új rend behozataláról van szó. Szent István korában az volt fontos, hogy a lakosok elismerjék a monostor fennhatóságát: Kálmán idejében ennél már fontosabb lehetett, hogy új telepedés engedelm nélkül ne történjék.

13—14. ἔνα διοχρήτω. A mondatfűzés laza és hanyag. Az activ szerkezet egyszerre passívba csap át, s ilyenformán az alany személye és száma is megváltozik. A fordítás híven feltünteti az eredetinek ügyefogyottságát.

14. εἰ δε τίς. A simulás alkalmával való ékjelzés szabályait az író nem ismeri.

φοραστῆ = φοραστῆ classicus görög szó = rajtakapatnék, v. rábizonyíttatnék, hogy . . . (φῶρ = fur, tolvaj). Dézsi rosszul fordítja ezt is (= merészkednék!), pedig nagyon gyakran előfordúl, kivált a görög szónokoknál.

16. ἔνα ἔχων = ἔχουσι népies alak e h. ἔχουσι. Az indicativusról l. fellebb.

E részletes magyarázatok után (melyekben mellőztem minden eddig is helyesen magyarázott kitétel vizsgálatát) most a maga egészében is áttekintem a MP. szövegének tartalmát.

A MP. görög szövege rövid, nem egészen szabatosan fogalmazott bevezetés után világos szavakkal tüstént megmondja, hogy a király kilencz falut ajándékoz (földjeivel együtt) a monostornak. Aztán a falvak szerint haladva, kezdi «először is» Szagarvriennel, folytatja a távolabb eső Szamtaggal, mert ezen helységek birtokához fűződik a legtöbb privilegium. A privilegiumok elősorolása közben aztán elvész a fonál s így kerül belé az oklevélbe a Polosznik- és Patadi-községbeli egy-egy szőlőműves. Itt aztán, a 9. sorban, ismét felveszi az oklevél az eredeti fonalat, és elősorolja az összes falvakat, még pedig szám szerint csakugyan kilenczet, melyek között Szagarvrien most is első helyen áll, de Szamtag már csak a hatodik helyre kerül. Benne voltak-e a legelső oklevélben is a «αὐτὴ ἔσρα πλείωνα δίδωμι» (=és több másokat adok») szavak, el nem dönthető kérdés. Amnyi bizonyos, hogy ebből a határozatlan kifejezésből nem nagy hasznuk lehetett későbbi időben az apáczáknak, s azért szükségesnek találhatták felvételét «quorumdam, quæ non inveniuntur in veteri privilegio». Ez a donatio gondolatmenete. Az oklevél többi részei nem szorulnak magyarázatra.

Ha már most összevetjük a MP. görög szövegét ugyancsak a MP.-on levő latin renovatio szövegével, azt tapasztaljuk, hogy a kettőnek tartalma majdnem teljesen megegyezik. A mi a görögben megvan, megvan a latinban is, kivéve a patadi-i szőlőművest, kiről a renovatio hallgat. Viszont a latin renovatióban csupán a következő elemek újak: 1. A földek közösségének jelzése Zaarberin, Serlous, Padruc és Grincear községekben, továbbá az «in ipso portu Sild» levő prædiumnál; ellenben a föld elosztottságának jelzése*) előbb Zamtou, majd Mama, Scondur, Kinessa és Citun községekben. De konstatalom, hogy a prædiumot nem számítva, a latin oklevél is kilencz helységet (ἐννέα χωρία) említ, ép úgy, mint a görög. 2. Új még a latin oklevélben az insula közelebbi meghatározása: «in Sild». Vajjon a hozzávaló prædium azonos-e a «ἀγία τριάδα» nevével, nem bizonyos, de valószínű. 3. Új a tokhalászat joga ott, és 4. ugyanaz a «Modocœa portus»-ban. Ezekben az új

*) Mit jelenthet Dézsi fordításában a «circumiacet in metis» következő fordítása: «nem közös, hanem köröskörül a határszéléken terül el» — nem képzelhetem. Ezt a formulát különben Tagányi sem említi idézett értekezésében (= köröskörül határkövekkel van beszegve).

intézkedésekben csak egynehány van olyan, mely hasznukra vált az apáczáknak (ilyen a 3. és 4.), az is jelentéktelen; ellenben Szent István donatiójához mérve, megrövidítésüknek jelzendő az, hogy négy községben és a szigetségi majorban «közös»-nek van minősítve a föld.

III.

Az országos levéltári példány görög szövege.

Mivel Szerdahelyi óta görög részével ennek az oklevélnek sem foglalkozott egyetlen egy igazi szakember sem,*) Szerdahelyi olvasása pedig többnyire önkényes és értelmetlen, első teendő az volna, hogy ennek a szövegnek is megállapítsam pontos és helyes átírását. Erre azonban két okból nem vállalkozom. Az első ok mindjárt a következő sorokból ki fog tűnni: az OP. szövegének pontos átírása teljes lehetetlenség. A másik ok, mely csak később fog kiderülni, az, hogy czéltalan is volna ez a fáradság. Megelégzem tehát a szöveg megkritizálásával, még pedig egyelőre tekintet nélkül a MP.-nak olvasóim előtt is ismeretes szövegére.

Először is hát kétségbevonom, hogy a görög palæographiához értő ember mindjárt az első tekintetre feltűnőnek, sőt megdöbbenőnek ne találja az OP. *írásának általános characterét*. Maguk a betűket és szóképeket alkotó vonások gyakorlott *tolikezésre* vallanak ugyan, de a szöveg az első tekintetre mindamellet olyan benyomást tesz, mintha nem is görög volna. Ennek egyik főoka már az is, hogy az író a latin betűk írásában az ú. n. fractur-íráshoz lévén szokva, a gömbölyű görög betűket is *tördelten* írta, illetőleg rajzolta.

De vannak egyéb okai is.

Ilyen például némely betűnek a képtelenségig szokatlan, soha és sehol nem tapasztalt formája, melyről igazán megfoghatatlan, hogyan hagyhatták fölemlítés nélkül az eddigi kutatók. Nevezete-

*) A latin részt s az oklevél külső tulajdonságait legutóbb Fejérpataky László tette szövé «Kálmán király oklevelei» cz. akad. értekezésében (21. és kk. lap).

sen az α betű írása olyan furcsa, s a mellett olyan következetlen, hogy az oklevél biztos olvasását már egymagában is lehetetlenné teszi. Akárhány olyan szót lehet idézni az oklevélből, melynek értelmét csupán magából ennek az oklevélnek szövegéből soha senki ki nem tudná hüvelyezni. Lássunk példákat, melyekben én a rendelkezésemre álló modern betűmintákkal csak körülbelül tüntethetem fel az eredeti szöveg furcsa írását, de a Magyar Nemzet Történetében (II. köt. 243. l.) vagy a Horvát-féle gyűjteményben lévő hasonmások segítségével mindenki könnyen meggyőződhetik állításom igazságáról. Ime: 2. $\sigma\rho\iota\alpha\upsilon\sigma$ = $\sigma\rho\iota\alpha\varsigma$; 3. $\mu\epsilon\tau\alpha\upsilon\sigma\tau\omega\nu$ = $\mu\epsilon\tau\grave{\alpha}$ $\tau\omega\nu$; 5. $\epsilon\nu\theta\rho\omega\nu\iota\alpha\upsilon\sigma\mu\acute{\omicron}\nu$; 6. $\alpha\gamma\iota\alpha\upsilon\sigma$ = $\acute{\alpha}\gamma\iota\alpha\varsigma$; $\kappa\alpha\omega\sigma\upsilon$ = $\kappa\alpha\iota$; $\pi\epsilon\rho\alpha\upsilon\sigma\omega\tau\alpha\varsigma$ = $\pi\epsilon\rho\acute{\alpha}\tau\alpha\varsigma$; 7. $\psi\alpha\rho\alpha\delta\iota\alpha\upsilon\sigma$ = $\psi\alpha\rho\acute{\alpha}\delta\alpha\varsigma$; 8. $\tau\rho\iota\alpha\upsilon\delta\alpha\upsilon$ = $\tau\rho\iota\acute{\alpha}\delta\alpha$; 10. $\epsilon\tau\epsilon\rho\alpha\upsilon\sigma$ = $\acute{\epsilon}\tau\epsilon\rho\alpha$ (!); 11. $\acute{\iota}\nu\alpha\upsilon\sigma$ = $\acute{\iota}\nu\alpha$ (!); 12. $\kappa\rho\alpha\upsilon\acute{\alpha}\tau\alpha\varsigma$ = $\kappa\rho\acute{\alpha}\tau\alpha\varsigma$; 14. $\acute{\alpha}\nu\alpha\theta\epsilon\mu\alpha\upsilon\sigma$ = $\acute{\alpha}\nu\alpha\theta\epsilon\mu\alpha$, stb. Látjuk ezekből a példákából, hogy az író az α szokásos jele mögé bizonyos υ és σ formájú értelmetlen *czifraságokat* szeret rakni, még pedig nemcsak szó végén, hanem szó közepén is. Így állván a dolog, ki merné erről a 3. sorban levő szóképről: $\epsilon\nu\nu\epsilon\alpha\upsilon\sigma\iota\varsigma$ csupán az OP. szövege alapján biztosan állítani, vajjon $\epsilon\nu\nu\epsilon\acute{\alpha}\varsigma$ -nak (Szerdahelyi) v. $\epsilon\nu\nu\epsilon\acute{\alpha}\tau\alpha\varsigma$ -nak (Pray) vagy csupán $\epsilon\nu\nu\epsilon\acute{\alpha}$ -nak olvasandó-é? Vagy a 13. sorban az $\epsilon\iota\epsilon\alpha\sigma\sigma$ szóképről, vajjon végső czifraságai jelentenek-é valamit, vagy sem? (Szerdahelyi: $\acute{\alpha}\epsilon\iota\epsilon\omega\varsigma$ -t olvas, persze, mert ráadásul az $\epsilon\iota$ ligaturás írását sem ismeri!) Hiszen ugyancsak az α az oklevél első két sorában s néhol később is rendszeren van írva (1. $\kappa\alpha\iota$, 2. $\alpha\upsilon\tau\omega$ stb.); néhol meg olyanformán, mint egy modern ν (3. $\omega\nu\sigma\tau\eta\varsigma$ — $\pi\acute{\alpha}\sigma\tau\eta\varsigma$, 4. $\kappa\nu\omega\nu\sigma\upsilon\sigma$ = $\kappa\alpha\pi\nu\omicron\delta\varsigma$). Mikor olvassuk, mikor ne olvassuk hát a czifraságokat értelmes jeleknek? Ismétlem, az oklevélnek ez az egyetlen sajátsága is elég, hogy biztos olvasását magában véve, más példánnyal való összehasonlítás nélkül, lehetetlenné tegye.*) Főképp ezért állíthattam teljes joggal, hogy az OP. számos szóképének megfelejtése Szerdahelyinek a Pray-féle szöveg (tehát közvetve a MP.) használata nélkül sohasem sikerült volna. Egyébként ő észre sem vette ezt a különöséget, s a czifra-

*) Annyival inkább, mert néhány esetben nemcsak α után találjuk ezt a czifraságot, hanem *más* magánhangzó után. I. pl. 3. $\mu\omicron\nu\alpha\sigma\tau\eta\rho\iota\alpha\upsilon\sigma\sigma$ = $\mu\omicron\nu\alpha\sigma\tau\eta\rho\iota\omega$; 11. s. $\tau\omicron\omega\sigma\sigma$ = $\tau\omega\varsigma$ (de mindjárt utána: $\xi\acute{\epsilon}\lambda\omicron\nu\tau\alpha\upsilon\sigma\sigma$ = $\xi\acute{\epsilon}\lambda\omicron\nu\tau\alpha\varsigma$).

ságokat többnyire betűknek olvasta, alkotván aztán belőlük sohasem existált görög szavakat. *)

Úgy gondolom, az elmondottak után már most kimondhatom még a MP.-nyal való összehasonlítás előtt, sok esztendővel ezelőtt megállapodott véleményemet: az *OP. szövegének írója nem tudott görögül, nem ismerte a görög betűket, írásjeleket, s azok rajzolásában egészen kezdő volt.* **) Kétségtelen bizonyosságul szolgál erre nemcsak az α betű formája, hanem az a körülmény is, hogy alig van olyanfajta palæographiai íráshiba, melyre ez a kézirat egynéhány érdekes példát ne szolgáltatna. Lássuk a dolgot részletesen. (A szóképek elé tett számok az OP. sorait jelölik.)

1. *Hasonló betűk felcserélése.* (Tudnivaló, hogy e betűk nem mindig hasonlóak a modern írásban is; régen azonban azok voltak.)
3. $\chi\omega\rho\alpha\theta\acute{\iota}\omega\nu = \chi\omega\rho\alpha\phi\acute{\iota}\omega\nu$; 5. $\alpha\omega\lambda\acute{\iota}\alpha\varsigma = \varphi\alpha\mu\iota\lambda\acute{\iota}\alpha\varsigma$; 2. $\mu\omicron\nu\alpha\sigma\tau\acute{\iota}\rho\iota\omicron\nu = \mu\omicron\nu\alpha\sigma\tau\acute{\iota}\rho\iota\omicron\nu$ (ν és ρ ezenkívül is igen gyakran); 7. $\delta\iota\omicron\nu\nu\alpha\nu = \delta\omicron\acute{\omicron}\nu\alpha\beta\iota\nu$; 9. $\tau\acute{\epsilon}\zeta\iota\omicron\nu\nu = \tau\acute{\epsilon}\zeta\acute{\iota}\omicron\nu\nu$; 11. $\nu\acute{\epsilon}\chi\rho\iota = \mu\acute{\epsilon}\chi\rho\iota$; 17. $\alpha\psi\alpha\rho\tau\omega\lambda\omicron\upsilon = \acute{\alpha}\mu\alpha\rho\tau\omega\lambda\omicron\upsilon$ (a μ írása általában szokatlan és következetlen); 15. és 16. $\pi\rho\delta = \pi\rho\varsigma$, az író nem ismeri ezt a rendkívül gyakori rövidítést!
4. $\tau\epsilon\sigma\sigma\alpha\rho\acute{\omicron}\kappa\omicron\nu\tau\alpha = \tau\epsilon\sigma\sigma\alpha\rho\acute{\alpha}\kappa\omicron\nu\tau\alpha$, stb. stb.

2. *Ligaturák ügyetlen írása.* Ezeket persze csak a hasonmásokban lehet jól ellenőrizni. Az író összezavarja az ϵ : és a σ egymáshoz igen hasonló coarctatióját, mit a MP.-ban *sohasem* tapasztalunk. L. pl. 2. $\sigma\tau\ \sigma\tau\omega\ \beta\epsilon\sigma\pi\rho\acute{\epsilon}\mu$, 5. $\sigma\tau\ \sigma\tau\omicron\nu\ \delta\omicron\nu\nu\alpha\beta\iota\nu$. Továbbá 2. $\acute{\omicron}\pi\epsilon\rho\alpha\gamma\iota\alpha\varsigma\ ?\ \kappa\omicron\upsilon$ (hol a ? felismerhetetlen θ -t pótol); 5. $\epsilon\chi\ \epsilon\chi\omicron\nu\tau\alpha$, dittographiával, mert az ϵ és χ coarctatiója először nem sikerült

*) Ez 1804-ben történt. Hogyan gondolkoztak a magyar szakértők 1891-ben ugyanezen tárgyban, megmutatja Karácsonyi János már idézett monografiájának a szóban lévő szövegre vonatkozó része (Szt. István oklevelei, 31. l.), hol K. (Horvát Istvánra hivatkozva!) egyenesen *első bizonyítéknak* hozza fel az oklevél hitelessége mellett «a betűk és írás alakját», mely *teljesen egyezik a XI. században szokásos görög betűknek és írásnak alakjával*. Uti figura docet.

**) Szerdahelyi nézete a következő (i. m. 31.): «Modus scribendi stylusque hic universus non est Grammaticæ legibus (!) accomodatus. . . . Proinde, etiamsi demus Autorem Diplomatis fuisse *et origine et lingua Græcæ aut in Græcis eruditum*, fieri potuisse ut et Orthographia et Syntaxis et oratio ipsa minus pura genuinaque, immo, *si licet dicere*, etiam erronea existat».

(Télfy: ἐνέχων). 10. σαμυ τῶ, e h. σαμτὰγ (az α és γ coaretatiója nem sikerült). 5. νησιν, μετοχιον, 11. ἐξουσίαν és máshol a szomszéd betű metszi az ι-t, a mit hozzáértő író írásában nem találunk, stb. stb.

3. Az írásjelek (accentusok, spiritusok) szokatlan formája és helytelen alkalmazása. Ebben a tekintetben ugyan a XI. század kézíratai már nem egészen pontosak ugyan, de ennyire pontatlanok mégsem. Az accentusok és spiritusok jelei gyakran olyanok, mint a latin szöveg abbreviációinak jelei; lehet, hogy az író azoknak tartotta őket.

4. *Sorvégi furcsa szóelválasztások.* 2—3. τοι-σ; 4—5. κ-αί; 7—8. μ-ωραυπελουργος. *Egyéb sorvég-okoza zavarok.* Dittographiák: 9—10. τσσα-σαμυ του;* 15—16. πρ-πρῶν; 3—4. τουσδε (?) sorvég után: ομμιοναυτα (= ὀνόματα). Kihagyások sor végén: 11. και τοια (= κατοικῆσαι); 12—13. βουλ-μένος. Hibás ligatura sor végén: 14. τες = τῆς.

5. *Dittographiák* (a már említett sorvégieken kívül). 1. καταστένοντα τα τῶ; 4. τῶ πρῶ πρώτον; 5. ἐχ ἐχοντα; 7. ὄν περ δέρδωκα (= ὦνπερ δέδωκα); u. o. ἔτερος (= ἔτερος), a ligatura dittographiája. 15. ἀπαρπροστολων (még az apostol szót sem tudja hiba nélkül írni!). 16. θεοῦ θεοῦ (ez azonban valószínűleg szándékos. L. később).

6. *Kihagyások.* 2. τῆς ἐμῆς ψυχῆς σριας; a τῆς és ἐμῆς egyforma szónégek miatt az ἐμῆς szó kimaradt, csak a spiritus lenis jelzi a helyét; 4. ὄναυτα = ὀνόματα, u. o. dittographia is; σαγαρβεν (de 9. σαγαρβρυν); 8. hiányzik εἰς και a következő εἰς τῶ miatt; 11. τάτη = ταύτη, u. o. κατοικ(εῖσαι); utána εἰς következik; innen a kihagyás. 14. τίν e h. τινες. Mindezen kihagyások az OP. szövegéből magából is constatálható u. n. haplographiák. De van még több kihagyás is.

7. *Értelmetlen beüthalmazok.* Nyenek kivált: 3. ενουνοσ; 13. ειεασσ; és főképp 16. (a végén) = kb. πονουδο.

Mindezek a hibák csak egy részét teszik a bizonyítékoknak, még pedig nem is a fontosabb részét: azonban eddig csak olyan hibákat akartam említeni, melyeknek constatálására maga az OP. is

*) Ennek első felét Dézsi így fordítja: «stb.» Mintha καὶ τ. λ. (καὶ τὰ λοιπὰ) volna a szövegben. Pedig biz az csak dittographia, nem egyéb.

elegendő. Most már kezdjük átlátni, hogyan kell érteni mindazt, a mit az eddigi magyarázók az OP. görög szövegéről — Szerdahelyi és Horvát István (!) görög palæographiai tudományára támaszkodva — állítottak. Hiában, — «Græca non leguntur». A gyakorlatlan szem csupán azt látja, hogy mind a két oklevél görögül van, hogy körülbelül egyforma nagyságú és terjedelmű, hogy mind a kettő a kereszt jelével kezdődik, hogy az első két sor tartalma elég pontosan összevág, s a mi fő, hogy mind a két oklevél utolsó sorát egyetlen szó, a *ἁμαρτωλοῦ* (= bűnöstől) szó alkotja. Bizvást elhitték hát Horvát Istvánnak, hogy tartalmuk *egészen* azonos, és hogy értékük is egészen egyforma.

Azaz, ezt már mégsem! Mivel az OP.-on ott van a nagyon is szemebetűnő viaszkorong,* a MP.-on ellenben csak a helye van meg a pecsétnek, egyforma értékűnek mégsem tartották a két oklevelet. Követték ebben is Horvát Istvánt, és a múzeumi példányt az országos levéltári példány «hivatalos másoddarabjának» tartották.**)

IV.

A két görög szöveg összevetésének főeredményei.

Ha a kutatók csak egy kissé gondosabban vizsgálják valameg a két oklevelet, a görög nyelv alaposabb ismerete és palæographiai tájékozottság *nélkül* is gondolkodóba kellett volna esniök.

Ugyanis az OP. valamivel szélesebb formátumú, s különben is sűrűbb, összébszorított betűkkel van írva. Nem terjed tehát 18 sorra, mint a MP., hanem csak 17-re. Azonban mind a két ok-

*) Még pedig mai napság a pergamen teleírt oldalán elhelyezve. Szerdahelyi hasonmása szerint 1804-ben még az oklevél hátsó (be nem írt) oldalán volt a pecsét. V. ö. Szerdahelyi, i. m. 29. l.: «fasciola, quæ *aversa* in parte sustentat Sigillum cereum».

***) L. Karácsonyi, i. m. 33. lap. Pedig Pray, mint tudjuk, más véleményben volt. De hát Pray műveit mai napság már nem igen olvassák. Fejérvataky László tudtommal az egyetlen szakférfiú, a ki (csak a latin szövegből indulva) olyan eredményekre jutott, melyeket a görög szövegek részletes vizsgálata nagyon meg fog erősíteni. L. Kálmán király oklevelei, 35. és kk. lap.

levél legutolsó sorára mindamellett csak egy szó, az ἀμαρτωλοῦ szó jut. Kérdés tehát, miféle szerencsés véletlen juttatta az OP.-ban is egymagát az ἀμαρτωλοῦ szót az utolsó sorba, hogy aztán ilyenformán avatatlan szemek előtt nyolcz századon át teljesen azonos szövegűnek látszhassék a két oklevél, s a MP. mint az OP. «hivatalos másoddarabja» szerepelhessen.

De íme, épen erről a «szerencsés véletlenről» nyerünk legelőször is meglepő felvilágosítást, ha a szövegkritikus legelső teendőjét elvégezzük, s megjelöljük az OP.-ban azokat a helyeket, melyekre a MP. sorvégei esnek. Így az eleven szemlélet rögtön megczáfolja azt a feltevést, hogy a sorvégek az OP.-ban fokozatosan közelednének a MP. sorvégeihez, és végtére az OP. 16. sorának vége csak úgy magától egyeznék meg a MP. 17. sorának végével. Ellenkezőleg, az az igazság, hogy a MP. 4. soráig folyvást távolodnak a sorvégek; a MP. 4. sorának lemásolása aztán több, mint egy egész sornyi helyet kíván az OP.-ban, s attól kezdve először kisebb, aztán a 8. sortól fokozottabb mértékben ismét távolodnak soronkint 3—10 cm.-nyire a sorvégek,*) úgy, hogy a MP. utolsóelőtti (17.) sorának vége az OP. utolsóelőtti (16.) sorának közepére esik, az ἀπ' ἐμοῦ τοῦ szavak mögé. *Az a felsor pedig, mely az idézett szavak és a sor vége közé esik, egyáltalában meg sincs ez MP.-ban.* Ezzel aztán megtaláltuk a kérdés megfejtését. A dolog így áll. Az OP. másolója olyan példányt másolt, melynek sorbeosztása az utolsóelőtti sorban megegyezett a MP.-ével. Sűrűbb írást használván, mint eredetijében volt, már a 16. sor közepén kifogyott a másolnivalóból, s immár csak egyetlen szó volt hátra az oklevél szövegéből, — vagyis pontosabban szólva, három, mert ő bizony a ἀμαρτωλοῦ szót három kisebb szónak nézte. Ha már most ezt az egy szót is odairja, akkor még kevesebb, nem 18, nem is 17, hanem pláne csak tizenhatodfél sorra fog terjedni a másolat; de meg másrészt, a mi fontosabb, az utolsó sor túlnyúlik a pergamen közepén, s feltűnően különbözni fog az eredeti szövegtől! De ez még mind csak hagyján! Hanem akkor a *pecsétet* nem

*) Megegyezés csak egy helyen van, az OP. 9. és a MP. 10. sorának végén; de a következő sorokban már ismét távolodnak a sorvégek. A sorbeosztás különbségét egyébiránt még szóvá teszem értekezésem végén.

lehet ám olyan czélszerűen elhelyezni az oklevél baloldalán, mint az eredeti példányon volt, s így már aztán igazán feltűnővé válik a két példány közti különbség. Mit tegyen ilyen kényes helyzetben egy, a görög nyelvben járatlan másoló? A szentháromság nevét mégis csak tudja valahogy görögül, hiszen lemásolta már ebben az oklevélben magában, először a szöveg elején, aztán csak két sorral fellebb, a 14. sorban. Erre tehát elég jól emlékezhetett. Fogja magát, odaírja hát tölteléknek, de sokkal hanyagabbul, mint két sorral előbb, úgyszólván csak odavetve, hibát hibára halmozva, hogy: παρα προ (!) κοσμου (= και υιοσ !) και αγιου πρις (= πρις). De a sor még ezzel sem teljes. Folytatja hát a szűz Máriával, kiről nemcsak a 15. sorban, hanem különben is többször van szó a szövegben (l. a 2., 5—6., 10. sort is), s belefog, hogy odaírja a szűz Mária teljes címét is, melynek vége könnyen felismerhető a μαριας tulajdonnévről. Le is ír, még pedig nagyon hanyagul, a δεσποίνης szót pláne csak emlékezetből, ennyit: τρις (= τρις) ενδοξου δωοσινης (= δεσποίνης, l. helyesen írva a 15. sorban) μις (l. a 15. sorban ἡ μις, csak a középső μις betűcsoportot kapván ki belőle) θεου . . . Itt megakad. Ugyanis észreveszi, hogy a μαριας tulajdonnévig még 4 szó volna leirandó. Úgyde ez már nem fér bele az utolsóelőtti sorba, túl meg nem mehet a 16. soron, mert különben hiába az egész interpolatio. Mit tesz hát? Leírja töltelékül még egyszer, hogy θεου, θεου. Azonban még mindig marad néhány betűre való üres hely. Ha igen ravasz férfiú, akkor most arra az üres helyre az eredeti példány 17. sorának utolsó szavait (ἀπ' ἑμοῦ τοῦ) írja oda még egyszer. De hát, úgy látszik, ő fáradtabb és türelmetlenebb volt, semmint leleményes, és azért odavetett inkább néhány teljességgel értelmetlen betűt, a hány épen odafért: ποουδο.*) Ezzel megszünnév a nehézség, most már nyugodtan odaírhatta az utolsó, 17. sorba magát a ἀμαρτωλοῦ szót. (Azonban bele is únt már a munkába, meg különben sem értette a szót; írta tehát ilyenformán: ἀφαρ τω λοῦ.) Igaz, hogy így aztán több, mint egy

*) Erősen gyanakszom, hogy ennek a rejtelmes betűcsoportnak eleje megint nem egyéb, mint az interpolatio első szavának (παρα) harmadikban való hanyag ismétlése. A ρ és ν betűket ugyanis máshol is összezavarja a másoló, pl. a 15. sor legvégén is. A δε v. δε szavégről meg később lesz szó.

félsornyi interpolatio került a szövegbe. De hát: «Græca non leguntur», s a következés bebizonyította, hogy igaza volt, ha számított erre.

Hogy ez az utolsó Szentháromság- és szűz Mária-emlegetés nem illik bele a szövegbe; hogy nyelvileg sem igazolható (mert mit jelentsen a *παρὰ πατρὸς ἀμαρτωλοῦ*?) azt Szegedi meg Pray, kik mind a két oklevelet látták, nagyon jól észrevették. *Nincs is benne* sem Péterfy, sem Szegedy latin fordításában, sem Pray görög szövegében. Szerdahelyié és munkatársáé az a dicsőség, hogy visszaiktatták a szövegbe az interpolatiót, s elejét lefordították egészen önkényesen úgy, mint legujabban Dézsi is: «az atya stb. . . *előtt*», a ἡμῶν szó töredékét olvasták *μας*-nak, a *ἰσοῦ ἰσοῦ* dittographiát *καὶ ἰσοῦ*-nak, az utolsó betűhalmazt pedig *πάν ἀστ*-nek. Ime, ilyen fokon volt nálunk 100 esztendővel ezelőtt a görög szövegkritika!

Ennyire tehát eljutottunk. *Az OP. eredetijében az utolsóelőtti sornak épen olyan beosztása volt, mint a MP.-nak.* Ennyi a kétségtelen eredmény. De, mielőtt a szövegek pontosabb összehasonlítására térnénk, vegyünk csak szemügyre még egynémely olyan jelenséget, melynek constatálásához még mindig nem szükséges jól tudni görögül.

Az OP. köztudomás szerint el van látva Kálmán király szalagra erősített nagy viaszpecsétjével is, még pedig (most) az oklevél beírott oldalán, a *ἀμαρτωλοῦ* szó és a középső hajtás között, oly módon, hogy a pecsétzalag két, felülről lefelé szabálytalan irányban haladó hasítékba (nem vágásba!) van belefűzve. Ez a két hasíték *a két oklevelen majdnem egészen hasonló irányjú és alakú*, a baloldali mindkettőn fellebb kezdődik és lefelé balra jobban görbül, mint a jobboldali. Tehát nemcsak az utolsó szó helye, hanem a pecsét hasítéka is szándékos eljárást gyaníttat. A múzeumi példány jobb hasítéka mármost metszi többi közt az utolsóelőtti sor *τραχοσίωv* szavát, metszi pedig olyan szerencsétlenül (illetőleg szerencsésen!), hogy az első *ι* betűt majdnem egészen eltünteti. Az OP.-ban pedig *ez az ι betű egészen ki van hagyva.* Híre sincs. Egész világosan *τρ αχοσίωv* áll ott, hézaggal a *ρ* és *α* közt, de *ι* nélkül.*)

*) Még egy megfigyelésemet akarom közölni, melynek azonban magam sem tulajdonítok döntő fontosságot. A negyedrébten összehajtott

Nem szaporítom a szót. Kimondom már most egész kutatásom végeredményét, melyet palæographiailag még csak ezután kell bebizonyítanom: *az országos levéltári, pecsétes példány görög szövege a múzeumi, pecsételen példányénak szövegkritikailag teljesen értéktelen másolata.*

Teljesen értéktelen nem épen azért, mert nagyon romlott szöveget ad, hanem azért, mert kizárólag a MP.-on alapulván, a donatio eredeti szövegére nézve semmi okulást nem nyújt.

A két szöveg pontos összehasonlítása még nyilvánvalóbbá teszi állításom igazságát. A betűformák különböző karaktere csak a gyakorlatlan szemet vezetheti félre. Többet nyomnak a latban a következő bizonyítékok:

1. *A szóközépi hézagoknak teljesen következetes megegyezése.* Említettem, hogy a két példány sorvégei nem egyeznek meg, azaz, hogy az OP.-ban más szókkal végződnek a sorok, mint a MP.-ban. Már most a MP.-ban hat esetben fordul elő szóelválasztás sor végén: az OP. másolója *mind a hat esetben* sor közepén írja e szavakat, de mindamellettt mindannyiszor *két külön tagban*. MP. 1 2, OP. 1. ποιούν τα; MP. 6—7, OP. 6. ἐ πτά; MP. 8—9, OP. 8. πα ταδί; MP. 9—10, OP. 9. χωρί ων; MP. 14—15, OP. 13. ἀποποι ἤσαρθαι; MP. 16—17, OP. 15. μα ρίας. De nemcsak sorvégen, hanem *mindenütt* egyezők a szóközépi hézagok. Főbb példák: MP. 1, OP. 1. ἐν τέλλομαι; στέ φ ανος; MP. 2, OP. 1. διοικούν τα; καὶ καταστένον τα; MP. 4, OP. 4. τῷ πρῶ τονσαγάρ βρυεν; MP. 5, OP. 4. τες σαρ άκοντα; MP. 5, OP. 5. σαρ τάρ; MP. 6, OP. 5. ἐν θρωνας μον; MP. 8, OP. 7. πωλοσ νίκου; MP. 9, OP. 8. μετό χιον; MP. 9, OP. 9. παν τες; MP. 10, OP. 9. τζί τουμ, stb. stb., mindenütt, kivétel nélkül.

MP.-ben a függőleges és vízszintes irányú törésvonal a szöveg 10. sorának ταυτα szavával találkozik, s olvashatatlanná teszi a szó végét. Most már lyuk is van azon a helyen. Nos, az OP. megfelelő szava a 9. sor közepe táján így van írva: ταυνοαυ, azaz, eleje jól, vége rosszúl, pedig ugyancsak az OP. 4. sorában ugyanaz a ταυτα szó egészen helyesen van írva. Ha ez a megfigyelés alapos, akkor a másolás csak abban az időben történt, mikor a sok használat a MP. pergamenjének szóbanlevő helyét már meglehetősen olvashatatlanná tette. Hogy áll a dolog akkor a keltezőekkel, azt megvizsgálni már nem a szövegkritikus, hanem a diplomatikus és historicus szakember dolga.

2. *A helyesírás teljesen ugyanaz.* A MP. összes íráshibái és javított hibái megvannak a OP.-ban is (de fordítva nem!). MP. 2, OP. 2. ἀθρόσας, φυχηκής; MP. 3, OP. 3. διδομοι; MP. 12, OP. 11. διδομη (és MP. 11, OP. 10. helyesen: διδομι); MP. 7, OP. 6. ἐξικοντα; MP. 13, OP. 12. τὸν (· τῶν); MP. 14, OP. 13. ὄνπερ (ὄγπερ). Az accentus-hibák is. Pl. MP. 1, OP. 1. ἐγῶ; MP. 5, OP. 4. ὀκτώ stb. Megvannak az utólag beiktatott betűk. MP. 1, OP. 1. κράλ; MP. 6, OP. 6. πέραμ.^α; MP. 16, OP. 15. αἰ παρ^ς-νου. A τρεῖς szó abbreviaturája is le van rajzolva pontosan (MP. 7, OP. 7.). A MP. 6. sorának végén érdekes az ε formája (l. OP. 6.), továbbá a τῶν τ-jának formája τριακοσίων szó előtt (MP. 17, OP. 15.), és a καπνοῦς szó α-jának formája (MP. 5, OP. 4.). *Döntő bizonyítékok:* A π betűt a MP. rendszeren a modern betűvel írja, de összesen 9 helyen ω formán; az OP. *mind a kilencz helyen* szintén úgy (MP. 2, OP. 2. μροπολίτου, βεσπρέμ; MP. 5, OP. 4. καπνοῦς; MP. 5, OP. 5. ὄπερ; MP. 14, OP. 13. ἀποκόψε, ἀποποιήσασθαι; MP. 16, OP. 15. δεσποίνης; MP. 17, OP. 16. ἀπ εμοῦ), máshol *schol.* — A névelőt a MP. rendszeren τῶ formában írja; de kétszer helyesen: τὸ. Az OR. ugyanúgy, és csakis ott (MP. 5, OP. 5. τὸ σαμτὰγ; MP. 13, OP. 12. εἰς τὸ κράτος). — ἄγιος melléknévben az α és γ betűket a MP. rendszeren coarctatio nélkül írja; de kétszer coarctatióval MP. 13, OP. 12; MP. 17, OP. 16.); az OP. hasonlóképen. — Sőt: a MP. 4. sorában a 2. szó ékezte javítva van: az OP. írója lemásolta az áthúzott ékezetet is, melyet keresztforma írásjelnek nézett: MP. 4, OP. 3. μοναστηρίω. — A MP. a 8. sor ἐν szavára tévedésből duplán tette rá a spiritus s a hangsúly jelet. Az OP. írója (7. sor) ugyanígy.

3. *Az írásban lévő különbségek világosan csak gyakorlatlanságból erednek, s még több bizonyító erővel bírnak, mint a hasonlóságok.* Így nevezetesen a MP. ligaturáinak ügyetlen másolása. Hasonlítsd össze: MP. 2, OP. 2. ὑπεραγασθοῦ (a θ ügyetlen másolása!); — MP. 5, OP. 5. ἔχοντα. Az εχ coarctatióját a másoló először στ-nek írta, aztán újra kezdte az egész szót; MP. 7. βεσπιαρίτας, az ε, σ, τ betűk egyesítésével egy vízszintes vonás alatt; OP. 6. ἐσι αρίτας (= nem ismerte a ligaturát); — MP. 13. ἀδελφιδῶν, a δ, ε, λ, φ betűk szokásos ligaturájával; ezt az OP. 12. kínosan, fonák kézmozdulatokkal rajzolja, egészen elhibázva a λ és φ coarctatióját, stb. stb.

Ezzel, úgy gondolom, palaeographiailag is teljesen igazolva

van, hogy az OP. eredetije nem más oklevél volt, hanem maga a múzeumi példány.

Így állván a dolog, a még meg nem beszélt nagyobb szövegbeli eltérések magyarázatában nyugodt lélekkel alkalmazhatjuk a szövegkritikai módszer általánosan ismeretes eljárásait. S ha az eltérések megfejtése szembeötlően sikerül, akkor eljárásunk eredménye egyúttal újabb bizonyítékot szolgáltat tételünk helyessége mellett.

V.

A két görög szöveg legfőbb eltéréseinek magyarázata.

Görögül nem tudó olvasóim kedvéért bevezetésül ideiktatom a Szerdahelyi-féle szöveg *Décsi*-féle magyar fordítását, mely a Szilágyi-féle Magyar Nemzet Történetének II. kötetében jelent meg, a 243. lap mellékleteképen :

«Az atyának és a fiúnak s a szentléleknek nevében én keresztény István s¹⁾ egész Magyarország királya, elrendelem a szentséges istenanya székhelyi monostorának építését (!), fölszerelését (!) és eltartását (!)²⁾ Veszprémben és abban az apácák halhatatlan (!) seregét,³⁾ a magam, feleségem, s gyermekeim és az egész haza (!) üdvéért, s adok azon monostornak *évenként* (ἐνεὼς) *kilenczedet* (ἐννεάζ) *örök* (ἀειθρόων) birtokokkal (!) együtt. Annak a két (δύο τῶς!) falunak pedig ez a neve: az egyik Sagarben, van rajta negyvennyolcz telek és hat halász, a másik falu Sanaton (!), van rajta harmincz telek (τρεῖς αὐτῶς!), a mely a Dunánál van, és húsz királyi udvarnok (Βασιλικῶς!) a szentséges istenanya szolgálatára (!) s az Ompata (!) révet hét révészszel egyetemben. Szintén a vásárvámot is és hatvan földmivest (!) s a Dunára tizenkét halászt, és három ácsot és két kovácsot, egy kádárt, s egy esztergályost, s Polosniban (!) és Mamában (!) hat (!) szekerest (!!), Ompatában (!) hetven (!!) méhészt (!), hat (!!) vinczellért. Hogy bírja *Santan szigetét*, a Szentháromságot részbirtokúl. Együtt az összes helységeknek nevei

¹⁾ Appositio helyett coordinatio (a xxi félreértése).

²⁾ A participiumok hibás, felületes fordítása.

³⁾ Ehhez a tárgyhoz nincs állítmány.

ezek: először Sagarbrien és *Tunc*, Saindru (!), s Knésa és *Unéta*, Tzitun stb. (!!!) Samtont, Pódrugut s Zalesét és Grintzarit s több másokat adok a szentséges Istenanya számára a székhelyen(!*) a monostornak, hogy, míg az ég és föld fennáll, legyenek a monostoréi. És hatalmat adok ebben a monostorban arra, hogy a kik a főnöknő s a nővérek engedelmé (!) nélkül akarnak lakni (!) a szent monostor hatáskörében, kiüzessék a helyről, még ha nem akarná is. Ha pedig valaki merészkednék (!) azokból, a melyeket a monostornak örökül (ἀειεὼς!) adtam, bármit elszakítani vagy elvenni, vagy ivadékaim közül vagy más valaki, akár királyok, akár fejedelmek, akár vezérek, akár püspökök, akár más valaki: átok szálljon rájuk az atyától s a fiútól és a szentlélektől, a mi dicsőséges úrasszonyunktól, az istenszülő és örökké szűz Máriától, a dicsőséges apostoloktól s a háromszáztizennyolcz atyától és minden szentektől, s tőlem, az atya, s fiú és szentlélek, az én (μῆς plur. = *a mi*!!) dicső úrasszonyom s az istenanya előtt (!!!) örökön örökké (πᾶν αἰῶ!) bűnöstől».

Ebben a fordításban mindazokat a ferdtéseket, melyeknek magyarázata már eddigi fejtegetéseimben is meg van adva, csupán felkiáltójelekkel jelöltem meg. Csak egynéhány tulajdonítható köztük a középkori görög nyelvben való járatlanságnak: a többről nem a magyar fordító felelős, hanem Szerdahelyi, kit vakon követett. Mert a legtöbb efféle hiba nem az OP. másolójának hibája, hanem egyenesen csupáncsak Szerdahelyié. Mint már említettem, önkényesen olvasta a szöveget, és ráadásul néha nem is *értelmes* görög szavakat hüvelyezett ki a szóképekből, hanem olyanokat, melyeket ő maga alkotott. Utódai aztán elhitték neki, hogy azok a szavak csakugyan olyan jelentésűek. Összeállítom itt Szerdahelyi legfeltűnőbb olvasáshibáit, hogy egyszer s mindenkorra megadjam neki azt, a mi őt illeti.***) Ezek: OP. 2. ἀδναός*, 'perennem multitudine, D. = halhatatlan seregét; OP. 3. πατροίας*, patria, D. =

*) A fordítás ignorálja Szegedi magyarázatát a «Metropolitanum» szóhoz (= a jurisdictione Diocesani Episcopi exemptum et *Metropolitae Strigoniensi* subjectum). Mert e szerint a μητροπολις nem Veszprémvölgy, hanem Esztergom.

**) Sz. = Szerdahelyi, D. = Dézsi. — Az értelmetlen ú. n. görög szókak csillaggal is megjelöltem.

baza; — OP. 3. χωραφίων*, cum villis, D. birtokokkal; — OP. 4. δύο τως*, D. = annak a két falunak; — OP. 5. σανατον, D. = Sanaton; — OP. 5. ταθαλιους* D. = telek; OP. 5. φασιλιους*, (Βασιλιους)*, D. = kir. udvarnok; — OP. 6. Ὀμπάδα, D. = Ompata; — OP. 6. ἐπιαρίτας*, aratores, D. = földművest; — OP. 7—8. καὶ τοῦ Μάμα, D. = és Mamában; — OP. 8. ζ, D. = hat; u. o. πελαργούς*, plaustrales (?) D. = szekereset; u. o. Ὀμπάδα, D. = Ompatában; u. o. ὀ, D. = hetven; u. o. μελεκδίζ*, D. = méhészt; — u. o. ἐξ, D. = hat; — OP. 13. ἀειεῶς* D. = örökkül; OP. 16. μας, D. = az én (hiba, e h. a mi, mert μας plur. volna); OP. 16. πᾶν ἀεὶ, D. = örökön örökké bűnöstől.

Ime, ezek azok az olvasáshibák, melyek Szerdahelyit terhelik; de csak a legfontosabbak, értelemzavarók, mert a kisebb hibáknak szeri-száma*) sincs. E szerint nincs szó többé *halhatatlan* apáczákról, nincs *hazáról*, nincs *két* faluról, nincs *Sanaton*-ról, nincs *ταθαλιους* szóról (hanem *φαμιλιας*-ról = család), nincs *királyi udvarnokokról*, nincs *Ompata* révről, nincs hatvan *földművesről*, nincs *Mamában* szekeresről, nincs *hat* szekeresről, nincs egyáltalában szekeresről, nincs *Ompatában* méhészről, nincs *hetven* méhészről, sőt valószínűleg egyáltalában nincs szó *méhészről* (μελεκδίζ), nincs *hat* vinczellérről, nincs *örök* adományozásról, nincs a szentháromság és a szűz Mária végső emlegetéséről, nincs arról, hogy a szent király *örökön-örökké* bűnösnek tartotta volna magát.**)

Hátramaradt azonban még egynéhány igen feltűnő eltérés magyarázata, melyeket a Dézsi-féle fordításban cursiv betűkkel jelöltem. A muzeumi példányban, s az én magyar fordításomban nincs szó *évenkinti kilenczedről*, hanem kilencz faluról földjeikkal (χωραφίων) együtt; nincs szó továbbá *Santan* v. *Santa* szigetről, sem *Tune* és *Knetu* vagy *Unetu* helységről.

De éppen ezek a helységek és ez a sziget, meg a kilenczed-

) Ilyenek pl. 2. ἄμω e h. ἄμα; 4. ὀνόματα δύο τως*; ἔχον τούς κενούς; 5. Σάνατον ἐγγύων; 6. πεσαόντας*; 9. πάντων; 9—10. καὶ τὰ α. Σάμτον Πωδρούγου; 10. ὀδομαι οὐῶ (e h. εἰς τὴν); 11. ἰστεικη; 12. ἀδελφοιδῶν; 15. ὑπερενδύων (e h. τῶν ἐνδ.) stb. stb.

**) Mellesleg megjegyezve, furcsának is találnám, ha a «keresztény István» nem remélné bünei bocsánatát még a másvilágon sem!

donatiója azok a helyek, melyekre nézve, mint (az előbbi fejezet végén) ígérttem, alkalmazni kívánom a szövegkritikában ismeretes módszeres eljárásokat. Ezekért az eltérésekért ugyanis már igazán nem annyira Szerdahelyi és követői felelősek, mint az OP. másolója, vagy esetleg, — ezt ezúttal csak mellékesen mondom, — az az apácza (vagy pap), a ki a másoló mellett állott, és szándékos, rosszhiszemű zavargatásaival *épen a legfontosabb* passusok írása közben tévesztetté meg.

Mert képzeljük el csak ennek a latin írásban igen gyakorlott, de görögül nem tudó másolónak helyzetét. Tegyük fel, hogy valamelyikünknek, a ki nem tud arabusul, arab oklevelet kellene másolnia, még pedig olyan szerencsétlenül, hogy a *sorok beosztása* nem egyeznék meg az eredetivel. Megnéznök jól az eredetiben lévő jelet vagy jelcsoportot, annyit, a mennyit épen emlékezetünkben tarthatnánk, s azt azután lemásolnók. De a bökkenő most következne. Ugyanis a másolás után szemünknek természetesen megint fel kellene keresni az előttünk érthetetlen szövegnek azon helyét, a melyet épen lemásoltunk. Ezen a nehézségen, ha kis formátumban dolgozunk, segíthetünk úgy, hogy balkezünk ujját rajtahagyjuk az épen lemásolt betűn. De ha ilyen tekintélyes pergamenekkel van dolgunk, mint a szóbanlévő két oklevél, akkor bizony megeshetik rajtunk a következő két baleset. Először: szemünk, miután egy-egy betűcsoportot lemásoltunk, nem ott keresi a folytatást az eredetiben, a hol valósággal van, hanem annak a helynek megfelelő helyen, a hol a másolt példányban tartunk, s ilyenformán, kivált ha az eredetinek ama tájékán valami, az épen lemásolthoz hasonló jegy is van: nem ott folytatjuk a másolást, a hol kellene, hanem előreugrunk néhány szóval, vagy visszaugrunk*) egyszer már másolt részletre, mindaddig, míg észre nem vesszük a bajt, a mi igen valószínű, ha egyszer már lemásolt részletre ugrunk vissza; mert, ha nem értjük is a nyelvet, a fáradtsággal másolt vonások emlékezetünkben maradhatnak. A második balesetre pe-

*) Ha nekünk több sorra van szükségünk, mint az eredetiben van, akkor előreugrunk (= kihagyunk valamit); ha nálunk van kevesebb sor (*ez az eset áll az OP-ra nézve*) akkor inkább visszaugrunk már másolt helyekre (= azaz, a mi másolatunkban több szókép v. betű lesz, mint az eredetiben).

dig az adhat okot, hogy az eredeti kézirat két egymásután következő sorában ugyanaz a szókép kétszer vagy többször fordul elő egymás közelében: ilyenkor megeshetik, hogy másolás közben szemünk átugrik az előbbi, vagy a következő sor megfelelő helyére, s azzal folytatjuk tovább a másolást, míg a hibát észre nem vesszük. Kitérőlnünk persze oklevélben nem igen lehet a már elkövetett hibát: így aztán, főképp, ha számítunk rá, hogy kéziratunkat *úgy sem olvassa*, vagy *úgy sem érti* senki, inkább benne hagyjuk.

Ennyit már előre is megállapítva (vagyis inkább csak recapitulálva, mert hiszen minden szövegkritikai kézikönyv regisztrálja az íráshibák e két legjelentékenyebb forrását), nincs egyéb hátra, mint hogy elővegyük mind a két oklevelet, és sorra vevén az OP. gyanús szóképeit, keressük a hiba forrását a másik, eredetinek bizonyított múzeumi példányban, még pedig vagy az OP. szóképének megfelelő helyen, vagy magának a MP.-nak egyik megelőző vagy következő sorában. Így aztán a következő eredményekre jutunk:

A) Az «*évenként*» magyarázata (OP. 3. sor ενσυνος).

A másoló, miután leírta a MP. 2. sorának *legvégén* a διδομο: εν szókat, nem a 3. sor elején keresi a folytatást, hanem a maga példányának megfelelő helyen, a 3. sor közepétől kissé balra. Ott az eredetiben συρβειου szó van. Leírja tehát annak az elejét, még pedig nem μ-vel, hanem ν-vel, mint már a 2. sor végén is. Aztán észrevévén a bajt (hiszen ezt a szót már másolta egyszer), hozzábigyveszti kedvelt cifraságát: οσ, s folytatja a másolást az először meg nem talált αὐτῶ szóval. A hibás olvasás története: Pray egészen értelmetlenül διδομο: ενισυρβειου-s-t olvasott, a mi görögül annyit jelentene: «adok esztendőket». Szerdahelyi, szintén önkényesen és hibásan ενωωσ-t (Dézsi: ενεωσ); ενωωσ már most ugyan *semmit sem jelent* görögül. ενεωσ pedig = «némán, dörén, balgatagúl». Dehát ez mindegy volt a magyarázóknak. Ráfogták, hogy azt jelenti: «évenként». Dézsi szövege különösen furesa hatással van a görögül tudó olvasóra: a szent király adományoz «bolond módra» kilenczedet az apáczáknak!!

B) A «*kilenczed*» magyarázata, és az «*örök*» birtokok örökkévalóságának megszűnése.

A másoló, miután lemásolta az εννεα szót, ismét rossz he-

lyen kereste a folytatást. Az eredetiben a 3. sor megfelelő helyén τέκνοις szó áll; az -οις szó valószínűleg onnan van átvéve,*) a χωρία szó helyett, mely az eredetiben *egy szóba van írva* ἐννέα-val. A τέκνοις szót azonban már leírván egyszer a másoló, csakhamar visszatért az eredetiben az igazi folytatáshoz. Csakhogy itt újabb hibát követett el. A χωρία szót átugorta négy okból. *a)* Mert az ἐννέα szóval egy szóba van írva, s mert hozzá hasonló végű, *b)* mert épen a pergamen hajtására esik, *c)* mert utána pont következik (le is másolta ezt a pontot), *d)* mert χωράφις szó hasonló kezdetű. Így lett ebből: «adok annak a monostornak *kilencz falut földjéikkel együtt*». Praynál ez: διδομοι ἐνιαυτοῦς ἐννεάτας μετὰ τῶν χωραθίων, Szerdahelyinél pedig: διδομοι ἐννεὰς μετὰ stb. Mind Praynak, mind Szerdahelyinek olvasása nemcsak önkényes, hanem egészen hibás is. Mert ἐννεάτας görög alak nincs, csak ἐννεάδατ, s ez sem kilenczedet jelentene, hanem = *kilenczes csoportokat*. Szerdahelyi ἐννεὰς olvasása teljes járatlanságra mutat a görög nyelvben. Tudnia kellett volna a következőket: *a)* ἐννεὰς accusativus alak egyáltalában nincs; ἐννέα = kilencz, indeclinabile, ennek tehát nem lehet többes accusativusát csinálni, ráadásul hibás ékezettel; *b)* ἐννεὰς szó van, de ez nem kilenczedet jelent, hanem kilenczes csoportot, s többes accusativusa: ἐννεάδατ, sőt a XI. században valószínűleg már egyes nominativusa is: ἐν(ν)εάδα, úgy mint a szentháromságé nem τριάτ, hanem τριάδα; *c)* Kilenczed (nona) görögül: ἐννατος v. ἑννατος melléknév többes semleges nominativusa: τὰ ἑννατα, vagy: τὸ ἑννατον μέρος. — Ezzel el van intézve diplomatikánk egyik legkomikusabb baklövése, melyen Engel János Keresztély nem hiában esodáلكozott a század elején. Azóta már komolyan megpróbálták bizonyítani**) azt is, hogy de bizony csak

*) Valószínűleg, mert kérdésesnek tartom, vajjon az ἐννέα egész vége nem csupán csak czifraság-é az OP.-ban. Ez esetben nem szerepel a τέκνοις szó analogiája, de a többi okok megmaradnak. (V. ö. 10. sor: ἑτεροουσι = ἑτεροα, 11. ἕνωσι = ἕνω, stb.)

**) Karácsonyi János (i. m. 38. l.), saját szavait használva: «Semmivé tette Engel hatalmas kifogását», s bizonyította, hogy Szt. István korában volt már kilenczed . . . külföldön. *Kiindúl pedig* okoskodása természetesen a Szerdahelyi-féle szövegből. Csakhogy, akkor még nem lévén még a Dézsi-féle (egészen véve mégis csak tűrhető) magyar fordítás, a ordításban újabb hibákat követett el, s így végképen tönkretette az

lehet szó kilenczetről már Szent István korában is. Hát felőlem lehet is, de hogy ebben az oklevélben nincs róla szó, azt, remélem, sikerült kétségtelenül kimutatnom.

Ugyanazon sor *végén* további bajokat okozott a *χωραρίων* szó jelzője, mely a MP.-ban egyszerűen *ἀδῶν* (= cum agris *corum*), de a mely az OP.-ban ilyenformán van írva: *αὐτῶν χωρῶν*. Magyarázata: a MP. 2. sorának *végén* *ἀδῶν ἀδῶνας* (v. *ἀδῶνας*) szavak állanak. A másoló szeme oda- és aztán ismét visszaugrott.*) Az utolsó *v* már az *ἀδῶν* szóhoz tartozik, de a *χωρῶν* betűcsoport amonnan való. Ezt Pray *ἀρ:θμῶν*-nak olvasta, és így fordította latinra: «cum prædiorum numeris» = földeknek számaival = sok földdel. Ez még hagyján, mert itt csak az olvasás önkényes. De Szerdahelyi (-Télfy-Dézi) *ἀειθρῶν*-t olvas s erre a nem létező görög szóra ráfogja, hogy értelme = jure perpetuo possidenda = örök; itt tehát nemcsak az olvasás önkényes, hanem az értelmezés is.

C) Santa sziget keletkezésének, fölfedezésének és elenyészésének története.

Szerdahelyinek már a sziget keletkezésében is része van, legalább ezen a néven. Mert az OP.-ban (8. sor) nem Santa olvasható, hanem *σαυτοσαν τοῦνησιν* = *σαντοῦ* = Szantu. Ez a Szantu meg így keletkezett: az eredeti oklevél, mint tudjuk, a 9 falu nevét csupa *καὶ τοῦ*-val (= és a . . .) fűzi egymáshoz, bő alkalmat szol-

oklevél legfontosabb passusának értelmét. Szerinte a szöveg magyarul így hangzik (l. i. m. 37 38. l.): «*Ugyanazon monostornak adtam az ő örökös birtokainak kilenczedét*». Látjuk, 1. hogy a fordító nem tudta a *ὁ* *αὐτοῦ* és *αὐτοῦ* *ὁ* közt való különbséget (ugyanazon, e h. azon); 2. hogy praesentet praeteritumnak fordít, oklevélben! (*δίδωμι* = adtam); 3. hogy birtokviszonynyal fordítja a *μετὰ* = cum praepositiót. De a grammatikai hibák még csak hagyján! Hanem hát az értelem? 1. «Ugyanazon kolostornak», melyről most van először szó, mely eddig még nem kapott semmit? 2. «Adtam.» Mikor? 3. «Az ő örökös birtokainak.» Miféle birtokoknak? Vagy talán bizony a fordító szerint nem is birtokadományozásról van szó, hanem már meglévő örökös birtokok kilenczedének adományozásáról? Olyan szomorú tapasztalatokat tettem a kérdés irodalmának tanulmányozásában, hogy én már hajlandó vagyok ezt is elhinni. Dézi legalább *híven* fordította a romlott görög szöveget (= «s adok azon monostornak évenként kilenczedet örök birtokokkal együtt»).

*) Vajjon egészen véletlenségből-é, azt értekezésem függelékében teszem szavá.

gáltatva ezzel a görögül nem tudó másolónak a teljes és tökéletes confusióra. Ime, a confusio már a felsorolás elején kezdődik. Az eredeti oklevél 9. sorának közepe táján fordul elő *először* ez a $\kappa\alpha\iota$ $\tau\omega\delta$, ilyenformán: $\kappa\alpha\iota$ $\tau\omega\delta$ $\nu\eta\sigma\iota\nu$ $\tau\eta\nu$ $\acute{\alpha}\gamma\iota\alpha\nu$ $\tau\rho\iota\acute{\alpha}\delta\alpha$ stb. De alatta, a 10. sorban meg ez van, közvetlenül $\nu\eta\sigma\iota\nu$ szó után: $\kappa\alpha\iota$ $\tau\omega\delta$ $\sigma\acute{\alpha}\nu\delta\rho\upsilon\sigma$ (azaz: = Sandro, Sándor). A másoló szeme a $\kappa\alpha\iota$ szó lemásolása után oda ugrott át, mert ő akkor már túljárt a saját sora közepén, s annak megfelelő helyen (akár ki lehet mérni) $\sigma\acute{\alpha}\nu\delta\rho\upsilon\sigma$ szó van az eredetiben, csak hogy persze a következő sorban. Észrevéven a hibát, folytatta aztán a $\tau\omega\delta$ $\nu\eta\sigma\iota\nu$ szavak másolását. — A sziget felfedezésének dicsősége Szerdahelyit illeti; arról aztán nem tehet, hogy elolvasni nem egészen tudta a nevét, és hogy Sánta magyarosabban hangzik, mint Szantu (vagy újgörögösen: Szandu).

D) Tune helység keletkezésének, fölfedezésének és elenyészésének története.

A MP. 9. sorában, mint tudjuk, $\kappa\alpha\iota$ $\tau\omega\delta$ $\nu\eta\sigma\iota\nu$ szók olvashatók. A $\kappa\alpha\iota$ $\tau\omega\delta$ alatt (szinte mértani pontossággal, betűről betűre fedezve a felső két szót) megint egy $\kappa\alpha\iota$ $\tau\omega\delta$ van a következő, 10. sorban. A másoló a MP. 10. sorában lemásolta a $\sigma\alpha\gamma\acute{\alpha}\rho\beta\rho\upsilon\sigma\epsilon\nu$ $\kappa\alpha\iota$ szavakat; ekkor átugrik a megelőző sorba, s tovább írja: $\tau\omega\nu\nu\eta$ Itt észreveszi a hibát (egyszer már leírta a szót, emlékszik hát a képére valahogyan, valamint hihetőleg mi is emlékszünk a már említett $\tau\omega\delta$ $\nu\eta\sigma\iota\nu$ szókra); visszamegy hát a MP. 10. sorába, de ott új hibát csinál. Ugyanis kihagyja a $\nu\eta\sigma\iota\nu$ szó alatt álló $\mu\acute{\alpha}\mu\alpha$ birtoknevet, s mindjárt a harmadik birtokkal, $\sigma\acute{\alpha}\nu\delta\rho\upsilon\sigma$ -val folytatja, már csak azért is, mert a MP.-ban a $\sigma\acute{\alpha}\nu\delta\rho\upsilon\sigma$ szó a sor ugyanazon helyén van, mint az ő másolatában. Ebben az esetben tehát a másoló rendkívül figyelmetlenül és hanyagul dolgozott: de hibája magyarázatához kétség nem férhet. Érdekes, hogy a hibát magából az OP.-ból sem lett volna nehéz megmagyarázni: mert a két gyanús szó, Szan(tu) és Tune ez oklevél 8. és 9. sorában két-kétszer fordulván elő, a dittographiák valóságos chiasmust alkotnak, ilyenformán:

OP. 8. sor, a középtől a 8. helyen: $\kappa\alpha\upsilon\sigma$ $\sigma\alpha\nu$ $\tau\omega\nu\nu\eta\sigma\iota\nu$

OP. 9. sor, a középtől a 4. helyen: $\kappa\alpha\nu$ $\tau\omega\nu\nu\eta$ $\sigma\alpha\nu\delta\rho\upsilon\sigma$.

De hát, hozzáértő szem nem vizsgálván az oklevelet, így történhetett, hogy Szerdahelyi 1804-ben felfedezte ezt a helységet, utódai

pedig a térképen is megállapították a helyét.*) Egy százados fennállás után most ismét elmerül a semmiségbe.

*E) Uneta**)* községgel ezek után könnyen végezhetünk. Először is a név ismét hibás olvasáson alapúl, mert az OP. 9. sorában nem Uneta olvasható, hanem ez: *κῶκνή σα· κῶκνή τοῦ τῆς τουν*: tehát: kni tu, vagy, ha már muszáj egy szóba olvasni: knitu. Olvasóim bizonyára első tekintetre észrevették, hogy ezúttal a dittographia legközönségesebb fajtájával van dolgunk. A másoló, miután a *κνήσα* (Knisza, Kinessa) helységnevet leírta, újra írta az első 3 betűt, mert az eredetiben az van a folytatásnak megfelelő helyen. Aztán tovább írta (helyesen) a szöveget. De hogy mennyire megzavarta a kilencz *καὶ τοῦ*, azt ugyanezen sor végén egy újabb dittographia (*τοσα-σαμτᾶγ*) mutatja. Ez az egyetlen sorvég, mely a két kéziratban megegyezik.

Ime, módszeres eljárásunk nemcsak kudarcot nem vallott, hanem olyan eredményekre vezetett, melyek az előbbi fejezetben kifejtett tételünk próbáiúl szolgálhatnak, s mint sikerült próbák, egyúttal föltétlen és minden kétséget kizáró bizonyossággal mutatják a tétel helyességét. Az évenkinti kilenczed, s a Santa, Tune, Kneta tulajdonnevek közönséges íráshibáknak bizonyultak, s mind megmagyarázhatók a MP. segítségével.

A bebizonyított tétel pedig ez: *a pecsétes, országos levéltári példány görög szövege nem egyéb, mint a múzeumi példány szövegének igen hanyag, igen felületes másolata.* Tehát az OP. szövegkritikailag teljesen értéktelen, s a Szent István-féle donatio eredeti szövegének ez idő szerint a múzeumi példány görög szövege tekintendő, melynek első átírását és kiadását nekem juttatta a szerencse.

Így beteljesedett az, a mit a böles Kálmán király előre látott, mikor a következő passust beiktatta a maga renovatiójába (nemcsak az OP.-ba, mert ez nem sokat nyom a latban, hanem a MP.

*) Karácsonyi János, i. m. 37. l. «Tune alatt azt a halászó helyet kell értenünk, melyet a vizafogásra jelölt ki a szent király, s melyet akkoriban a magyarok *Tanyá*-nak neveztek. Ez igazán a tiszteletreméltó Horvát István eljárására valló szómagyarázat. Ne feledjük azt sem, hogy a XI. századbéli kiejtés szerint *Τῶνη* csak *Tuní*-nak olvasható!

***) Honnan vette D. ezt az Uneta alakot, nem tudom. Tán csak sajtóhiba Kneta helyett, mert Szerdahelyi így olvassa.

latin szövegébe is): «Vetus autem privilegium iuxta linguam auctoris grece scriptum ideo adnotavimus, ut ex concordia veteris et novi cognosceretur certitudo veritatis.» Neki persze a Szent István-féle eredeti görög oklevél volt a *vetus*, az ő renovatiója pedig a *novum*; nekünk meg a MP. görög szövege a *vetus*, az OP.-é pedig a *novum*, illetőleg *recentius*. De a földologban a király óvatossága mégis csak célhoz vezetett. Teljes mértékben megvan a *certitudo veritatis*. Igaz, hogy éppen 791. esztendő múlva. De hát jobb későn, mint soha!

Függelék.

Csupán csak egy kérdés van még hátra, melyet nem akarok teljes hallgatással mellőzni, mert felvetését már az OP. utolsó előtti sorában levő interpolatio egymagában is szükségessé teszi. Vajjon a görög szöveg másolásában esakis ügyefogyottsággal van-e dolgunk, vagy nincs kizárva a szándékos módosítás, a *mala fides* esete sem?

A kérdés felvetésére a már említett interpolatiókn kívül a következő okok vezettek.

Először is mégis csak feltűnő dolog, hogy a másolt szöveg éppen az oklevél két legfontosabb passusában a legromlottabb; hogy a tévedések legjobban ott halmozódnak egymásra, a hol a kilencz falu adományozását említi az oklevél (OP. 3 sor), meg a hol aztán a kilencz falu név szerint is elősorolja (OP. 9-10. sor). A 9-10. sor corruptelái még csak hagyján; azokat talán véletlen tévedések feltételezésével is eléggé meg lehet magyarázni. De a 3-4. sorban lévő hibák kvalitása és száma mégis csak gondolkodóba ejti a szövegkritikust. Feltűnő már magában véve az is, hogy az OP. 3. sora sokkal ritkábban van írva, mint a többi; míg az 1. sor 135 betűt foglal magában, addig a 3. sor csak 96-ot, a szintén gyanús 4. sor pedig csak 100-at. A MP. 1. sorának másolására mintegy $\frac{2}{3}$ sor elég a másolónak; a MP. 2. és 3. sorát szintén beleszorítja két sornál jóval kevesebb helyre, úgy, hogy a MP. 3. sorának vége az OP.-ban a 3. sornak csak közepéig ér: ellenben a MP. olyannyira fontos tartalmú 4. sorának (ἀντὶ - σιχαρβουεν) másolására az OP.-ban *egy egész sor sem elég*, annál is többet foglal el, pedig a legfontosabb szó ki van hagyva belőle.

De nemcsak az írás ritkasága feltűnő. Corruptela is sokkal gyanúsabb, és kivált: sokkal *több* van e 3-4. sorokban, semhogy a dolgot természetesen tarthatnók. A σιχαρβου szó első szótagjának, a τέσσαρες szó második szótagjának, az ἀσπίδας szó középső szótagjának dittographiája már maga is sok egy kissé a véletlenségből, különösen az ἀσπίδας-é. De van itt még egyéb baj is. A 3. sor végén van egy olvashatatlan szó, a 4. sor

elején meg nemcsak az $\delta\nu\omicron\mu\alpha\tau\alpha$ szó van megint dittographiával írva, hanem a végén egynehány olyan betűt találunk, melyek a MP. megfelelő helyén nem találhatók. Azokat a betűket értem, melyeket Szerdahelyi (teljesen értelmetlenül) $\delta\iota\omicron\ \tau\omega\varsigma$ -nak írt át. Mi lehet ez a $\delta\iota\omicron\ \tau\omega\varsigma$ -formájú jelcsoport? Ez esetben a szövegkritika semmiféle fogásával nem sikerült az interpolatio okát a MP. szövegében felfedeznem; a MP. szövegének ezen a tájékán*) semmi olyan jelcsoport sincsen, melyet a másoló tévedésből iktathatott volna $\delta\iota\omicron\ \tau\omega\varsigma$ formában erre a helyre. Honnan, mi okból kerülhetett hát ez a $\delta\iota\omicron\ \tau\omega\varsigma$ mégis a szövegbe, hogy egy már is elrontott szót ($\delta\nu\omicron\mu\alpha\tau\alpha$) végkép olvashatatlanná tegyen? A mi a $\delta\iota\omicron$ -t illeti, a másoló későbbi helyeken is alkalmaz ilyen $\delta\iota$ vagy $\delta\epsilon$ formájú értelmetlen cifraságokat egyes szavak végén vagy közepén is. Így az utolsó-előtti sor végén a $\pi\omicron\nu\omicron\sigma\delta\epsilon$ v. $\pi\omicron\nu\omicron\sigma\delta\omicron$ betűhalmazban, továbbá ugyanazon sor $\kappa\omicron\sigma\delta\omicron$ (= $\nu\omicron\delta\omicron$) szavában, továbbá a 2. sorban végén levő olvashatatlán szóban (Szerdahelyi: $\tau\grave{\alpha}\ \delta\grave{\epsilon}$), a 4. sor végén $\psi\alpha\rho\acute{\alpha}\delta\alpha\varsigma$ szóban, és még inkább a 7. sorban lévő $\psi\alpha\rho\acute{\alpha}\delta\alpha\varsigma$ szóban (kb. = $\psi\alpha\rho\alpha\delta\alpha\omicron\sigma\sigma$), ugyanott a $\delta\omicron\sigma\nu\alpha\beta\iota\nu$ (kb. = $\delta\iota\omicron\nu\alpha\kappa\nu$) és mindjárt utána a $\delta\acute{\omega}\delta\epsilon\kappa\alpha$ szóban (kb. = $\delta\iota\omicron\delta\iota\omicron\epsilon\kappa\alpha$), stb. De bona fide alkalmazott cifraságoknak mégis bajos magyarázni e jeleket. Mert mégis csak furcsa, hogy a «kilenec falut» eltüntető íráshiba után egy olyan másik íráshibát találunk, melynek elemei veszedelmesen hasonlítanak a «kettőt» ($\delta\acute{\omega}\delta\omicron$) jelentő görög szóhoz (v. ö. a 7. sorban: $\chi\alpha\lambda\lambda\epsilon\acute{\iota}\varsigma\ \delta\acute{\omega}\delta\omicron$),**) a nyomban következő felsorolás pedig *csakugyan két faluval*, Szagarvriennel és Szantaggal kezdődik, melyektől a többiek el vannak különítve; s később is, a községek részletes felsorolásában (Mama elhagyása mellett is), nem 9, hanem 10 község van felsorolva.

Ez az egyik ok, mely a kérdés felvetésére kényszerített. A másik ok pedig nem más, mint az α betűnek fennebb említett sajátságos írása. Az egész görög palæographiában példátlan curiosum, hogy valamely másoló épen a legelső, legismeretesebb betűt, az ábéczé-kezdő α -t ilyen elferdített formában írja még a leggyakoribb, legismeretesebb szavakban is (l. pl. 3. sor: $\kappa\alpha\omega\tau$ = $\kappa\alpha\acute{\iota}$, 8. sor: $\kappa\alpha\omega\varsigma$ = $\kappa\alpha\acute{\iota}$, 10. sor: $\epsilon\tau\epsilon\rho\alpha\omega\sigma$ = $\epsilon\tau\epsilon\rho\alpha$, stb. stb.). A mi másolónktól pedig épenséggel nem várnök ezt a cifrálkodást, mert hiszen tapasztaltuk, hogy egyébként, a mennyire tőle telik, nemcsak pontosan másolja, hanem úgyszólván átrajzolja a MP. görög betűit és jeleit, javításostul, hibástul, mindenestül. Miért hát épen az α

*) A MP. 14. sorában azonban van egy szó, melynek elemei nagyon emlékeztetnek a $\delta\iota\omicron\ \tau\omega\varsigma$ interpolatióra. Ez a $\delta\iota\omicron\chi\acute{\alpha}\eta\tau\omega$ szó a sor elején, = $\delta\iota\omicron$ ($\chi\acute{\alpha}\eta$) $\tau\omega$. A $\tau\omega$ után következő $\epsilon\chi$ szó ϵ -ja könnyen σ -nak volt olvasható. Nem egészen lehetetlen az sem, hogy ez a hasonlatosság sem véletlen műve.

**) A $\delta\iota\omicron$ olvasás ugyanis ismét Szerdahelyi hibája. Ha tudta volna, hogy ι -t nem szokás ligatúrában írni \omicron -nal, akkor eskis $\delta\iota\omicron$ -nak lett volna szabad a kérdéses betűket olvasnia.

írásánál ilyen szándékos eltérés, az interpolatió és az előbb említett δ vagy $\delta\epsilon$ formájú cifraságon kívül az *egyedüli* szándékos eltérés, mely az OP. és a MP. szövege közt egyáltalában található? Továbbá: miért *nem* írta az α -t ilyen különös módon a másoló az OP. 1. és 2. sorában is? Miért fordul elő először csak a 3. sor fontos passzusának első ($\alpha\alpha$) szavában, s miért fordul elő attól kezdve, itt-ott halmozódva is, minduntalan?

Ime, ez a két ok ejtett engem gondolkodóba. Ezért tartom valószínűnek, hogy az OP. szöveg módosításaiban nemcsak az ügyefogyottságnak, nemcsak a véletlenségnek volt szerepe, hanem hogy bizonyos értelemben fennforog a szándékosság esete is.

A legutóbb említett, eddig még rejtelmes módosulások valószínű magyarázata ugyanis nézetem szerint a következő.

Maga a másoló nem volt gyakorlott a görög írásban és olvasásban. Ez az OP. szövegének számtalan sajátosságából teljes bizonyossággal megállapítható igazság. Nem is értette a görög szöveget. De volt mellette a másoláskor valaki, a ki igen is, értett görögül, s a kinek érdekében állott, hogy a Szent István-féle donatio szövege az újabb renovatióban mentül olvashatatlanabbá és érthetlenebbé váljék. Ez a görögül értő egyéniség volt az, a ki nem elégedve meg a másoló szándékátlanul elkövetett hibáival, az oklevél némely fontos helyein szándékosan megtevesztette a másolót. Az egész munka folyamatát következőleg képzelni. A MP. első két sorát a másoló nagy gonddal és híven rajzolta át, de elkövette azt az ügyetlenséget, hogy nagyon összeszorította a betűket, s így már a 2. sor *közepéig* érve befejezte a MP. első két sorának másolását. A mellette álló egyéniségnek itt eszébe jut, hogy ily módon nagyon különbözni fog a két oklevél sorbeosztása, sőt esetleg sorszáma is; figyelemzeti tehát a másolót, hogy sokkal ritkább betűkkel írjon, annyival inkább, mert a MP. 4. sorában fog előfordúlni a «kilencz falu» adományozása, s azon ügyis módosítani kell. A 2. sor közepétől kezdve tehát a másoló követi az utasítást. Kezdi széthányjni a betűket, de ebbeli gondja annyira elfoglalja, hogy már itt (a 2. sor második felében) kihagyja az $\epsilon\mu\tilde{\alpha}$; szót, mely a $\tau\tilde{\alpha}$; és $\psi\omega\chi\eta\alpha\tilde{\alpha}$; szavakkal egyforma végzetű. A 3. sor elejétől kezdve aztán (valószínűleg újabb figyelemzetésre) még sokkal jobban ritkítja a betűket, úgy, hogy a MP. 4. sorának teljes lemásolására egy egész sornál is több helyet fordított. Ebbe a részbe esik a legfeltűnőbb szövegromlás. Akár csupán a megzavarodott másoló figyelemtelensége, akár a sugalmazó egyéniség útmutatása volt az ok, kimaradt a $\gamma\omega\tilde{\alpha}$; szó, s megromlott a szövegnek sok fontos szava. Nevezetesen az $\epsilon\nu\nu\tilde{\alpha}$ szó $\epsilon\nu\nu\epsilon\omega\omega\sigma$ formát öltött, valószínűleg a $\tau\epsilon\kappa\omega\sigma$; szó befolyása alatt, de az is lehet, hogy csak azért, mert sornyújtó töltelékekre volt szükség. Ebben a 3. sorban kezdődik ugyanis az α -nak ama sajátágos írása is, mely ezentúl minden lépten-nyomon előfordúl, s részben a *fallacia palástolására való, részben a sorok nyújtására*. A szintén nagyon ritkán írt 4. sorban kezdődik aztán a δ vagy $\delta\epsilon$ formájú cifraság alkalmazása, részben szintén sortöltékekül, részben abból a czélből, hogy a sor elejének

szándékos elferdítése (olv. τὰ δὲ ὀνόματα ὄσο τὰ*) τῶν χωρίων) szükség esetén szándékolatlan hibának legyen feltüntethető. Ezt a részt a másoló valószínűleg ama sugalmazó egyéniség utasításai szerint írta: azért van telides-teli hibával. Nevezetesen az ὀνόματα szó teljességgel olvashatatlan. Innen kezdve az írás szándékos ritkítása az OP. 5., 6. sorában, és a 7. sor első felében is tovább tart még: a 7. sor közepén veszi észre a sugalmazó, hogy igyekezete kárba vész, s hogy a másolt oklevél sorbeosztása betűritkítás útján nem lesz a MP.-ével megegyeztethető. Innen kezdve ismét sűrűbbé válik tehát az írás, s ennek következtében az OP. 9. sorának végén létrejön a megegyezés, oly módon, hogy az OP. 9. sora ugyanazzal a szóval végződik, a melylyel a MP. 10. sora. De ezzel a másoló egy egész sort megtakarított a maga példányában, s már a következő 10. sorban ismét megromlik a harmónia; a 11—16. sorokban megint minden sor írása újabb helymegtakarítással jár, s így a MP. utolsóelőtti sorának lemásolása után a már fentebb ismertetett interpolatio válik szükségessé a sorok beosztásának kiegyeztetése céljából. A mi az OP. 5—17. sorainak íráshibáit illeti, azok (az interpolatiót kivéve) valószínűleg szándéktalanok, de nem lehetetlen, hogy a 9—10. sorban, a falvak névszerint való felsorolásakor érzélatosan megzavarta az interpolatio készítésében, pedig sugalmazta a másolót ugyanaz az egyéniség, a kit az oklevél főpasszusának elferdítésével gyanúsítottam.

Már, hogy mi oka lehetett rá ennek az egyéniségnek, akár Simon pécsi püspöknek, akár más valakinek, arra, hogy az oklevél legfontosabb helyét így megrontassa a görögül nem tudó másolóval, azt én nem kutatom. A szándékosság nyomaít meggyőződésem szerint megállapítom: most adott magyarázatomat azonban nem tartom kényszerítő érvényességűnek, és függelékül is csak azért közöltem, mert fontos okok bírtak rá a keresésére. Ezek az okok szövegkritikai természetűek voltak, s azért a magyarázatban nem akartam átlépni azt a határt, melynél a historia és diplomatika birodalma kezdődik. A kérdés végleges eldöntését a hozzáértő szakemberekre bízom.

*) Azonban az is lehet, hogy ez a τὸς (melyet én τὰ-nak olvasok) csupán az ὀνόματα szó végének újabb dittographiája.

Ερομόματι τού πρσ και τού υού και τού αγίου πρσ· βρ πέλλομαι γω γέ φαρσοο χριφιασος· ο και κραι πασσο ουγγριασ· ποι ου
τα και διοικουω τα και κατα γέροντα τω μορατηριον· τησ υπραγιασθκου του μηρο πολι του· τω γρω υωσρβη· και βρ αυτω ανθρισσο
πληθος μοραζου σωμ· υπερ τησ βρησ τηχη κησ σρτιασ· αμα σμιφου και τοισ τβικροισ μου· και τησ παμοριασ απασσο· και διδομοι βρ
αυτω τω μορατηριω· βρησ χωρια· μετα τωρ χωραφίωρ αυτωρ· τα οροματα τωρ χωριωρ αυτωρ γση ταυτα· τω πρω τορ σαγαρυβρ
χορτα και παροισ τω σαρ ακορ τα οικτω· και ο ταρ αδασ οζ· και εβρο· χωριον το σαμυ τωρ· χορταφ αμλιασ τριακορτα· ο πωρ βαημ
εφορδουαυμ· και η φαμλιασ εφορβρ θρωριασ μορ τησ υπραγιασθκου· και τω πβραμ του σομουα του· μετα και πβρατασ ε
πτα· ομοιωσ και τω παμ κηριμ· και υβαρ ιτασ οζ ζικορτα· και ο ταρ αδασ εφορδουαυμ δωδθκα· και ζυλοφ γουσ τρ
και χαλκισ διο· και μου τβιαριμ βραμ· και τορ μαριμ βρ· και εφορ πωλοσ ρικου του μηρω αμπελοφ γουσ εσο· και εφορ πα
ταδι ομβλθκδισ αμπελοφ γουσ εσο· ιραδθ εχ και τουρ κση τηρ αγιαμ τριαδα εσ μεθ οχιον· ομουδθ παμ τα τωρ χωρι
ωρ τα οροματα εση ταυτα· σαγαρυβρ και του μαμα· και του σαμδρου· και του ικησα· και του τβι τομου· και του
σαμυ τωρ· και του παδρου γου· και του ζαλοκ· και γριμ τβια· και εβρα πβλωρ αδιδωμ εβαδθ υπραγιασθκου του μηρο
πολι του τω μορατηριον· ιραμ εχρισ εχ κησ οωωσ και η γη· ιρα εση του μορατηριου· διδομθ και εσο ιαβρ ταυτη τη μομη
ιρατωω μη θβλορτασ κατα ιεσα εφοκρασσησ τησ εασμορησ· αρπρσ ταζ βωσ τησ ηγουμ βρ κσ και τορ αδθ βραδωρ ιρα
διοχθη τω βικ του το πονακορ και μη μου λομ βροσ· εδθ εσ φοραθη εζ αυτωρ ορ πβρ δθ δωκα εφωμιορ ηρ ασποκοτε· η ασποσσο
κσασθαπ· η βικ τησ γεμιασμου· η εβροσ ησ· ε ταυασι λθσ· ε τα αρχορ τα· ε τα αραι γουι· ε τα βησικο ποι· ε τα εβροι
τηρω· ιρα εχωρ τω αρσθθμα· παρα πρσ και του και αγου πρσ· τησ βρδουζουδωσ ορ κησ κηωρ θηκου και εφ παρμουκα
ριασ· τωρ βρδουζωμ ασποσολωμ· και τωρ τβιακοσιωμ δωδθκα και οικτω πρωρ· και παμ τωρ τωρ ελιωρ· και ασποκου του
αμαρτωλου

Dono anice incarnationis milt. c. lviij. p. ripientis christianissimo rege colubino. renovatio est hoc privilegii de mona...

A Kálmán-féle renovatio Nemz.-Muzeumi példányának hasonmása.

- sokról. *Vámbery Armin* r. tagtól 60 f. — VI. A számlálás módjai és az év hónapjai. *Hunfalvy Pál* r. tagtól 40 f. — VII. Telegdi Miklós mester magyar catechismusa 1562-ik évből. *Majláth Béla* l. tagtól. 20 f. — VIII. Káldi György nyelve. *Dr. Kiss Ignác*tól. 1 K. — IX. A muhammedán jogtudomány eredetéről. *Goldziher Ignác* l. tagtól 20 f. — X. Vámbery Armin «A magyarok eredete című műve néhány főbb állításának bírálata. *Barna Ferdinánd* l. tagtól 1 K 20 f. — XI. A nyelvfejlődés történelmi folytonossága és a nyelvőr. *Ballagi Mór* r. tagtól. 40 f. — XII. A magyarok eredete és a finn-ugor nyelvészet. I. Válaszom Hunfalvy Pál bírálati megjegyzéseire. *Vámbery Armin* r. tagtól. 60 f.
- XII. k.** I. Seneca tragédiái. *Dr. Kont Ignác*tól. 1 K 20 f. — II. Szombatos codexek. *Dr. Nagy Sándortól.* 60 f. — III. A reflexiv és valláserkölesi elem a költészetben s Longfellow. Székfoglaló. *Szász Béla* l. tagtól. 60 f. — IV. A belviszonyragok használata a magyarban. *Kúnos Ignác* és *Munkácsi Bernáttól.* 1 K. — V. A magyarok eredete és a finn-ugor nyelvészet II. *Vámbery Armin* r. tagtól. 1 K. — VI. Kiktől tanult a magyar írni, olvasni? *Volf György* l. tagtól. 1 K. — VII. A kasztamuni-i török nyelvjárás. *Irta Thury József.* 1 K. — VIII. Nyelvészeti mozgalmak a mai görögöknél. *Télfy Iván* l. tagtól. 40 f. — IX. Boldogasszony, ősvallásunk istenasszonya. *Kálmány Lajostól.* 40 f. — X. A mondat dualismusa. *Brassai Sámuel*től. 1 K 20 f. — XI. A kunok nyelvéről és nemzetiségéről. *Gr. Kun Géza* t. tagtól. 80 f. — XII. Isota Nogarola. *Ábel Jenőtől.* 1 K.
- XIII. k.** I. Kudrun, a monda és az eposz. *Heinrich G. l.* tagtól. 80 f. — II. A voltják nép múltja és jelene. *Barna F. l.* tagtól. 60 f. — III. Palesztina ismeretének haladása az utolsó három évtizedben. *Goldziher I. l.* tagtól. 80 f. — IV. A homeroszi Demeter-hymnusról. *Ábel Jenő* l. tagtól. 1 K. — V. A voltjakok pogány vallásáról. *Barna Ferdinánd* l. tagtól. 40 f. — VI. A régi magyar nyelv szótára. *Szarvas Gábor* r. tagtól. 20 f. — VII. Egy kis viszhang Vámbery Armin ur válaszára. *Budenz J. r.* tagtól. 40 f. — VIII. Ki volt Calepinus magyar tolmácsa. *Szily Kálmán* r. tagtól. 20 f. — IX. Szegedi Lénárt énekeskönyve. *Bogisich Mihály* l. tagtól. 1 K. — X. Szőrendi tanulmányok. I. rész. *Joannovics Györgytől.* 60 f. — XI. A kisebb görög tragikusok tropusai *Petz Vilmostól.* 20 f. — XII. Heraclius. Rankavis Leon hellén drámája. *Télfy Ivántól.* 60 f.
- XIV. k.** I. Az ó- és középkori Terentius biographiák. *Ábel Jenőtől.* 80 f. — II. Szőrendi tanulmányok. II. rész. *Joannovics Györgytől.* 80 f. — III. A mordva nép házassági szokásai. *Barna F. l.* tagtól. 60 f. — IV. Jelentés ujhellén munkákról. *Télfy Iván* l. tagtól. 60 f. — V. Mythologiai nyomok a magyar nép nyelvében és szokásaiban. *Kálmány Lajostól.* 20 f. — VI. Etymologicum magnum Romaniae. *Putnoky Miklóstól.* 40 f. — VII. A magyar szótók. *Simonyi Zsigmond*tól. 60 f. — VIII. A nyelvújítás történetéhez. *Simonyi Zsigmond*tól. 40 f. — IX. Szőrend és accentus. *Brassai Sámuel* t. tagtól. 80 f. — X. Három franczia hellenista és a volapük. *Télfy Iván* l. tagtól. 40 f. — XI. Euhemeri reliquae. *Némethy Gézától.* 1 K 20 f. — XII. Gáti István steganographiája, kapcsolatban a modern stenographiával. *Vikár Belától.* 80 f.
- XV. k.** I. Az iszlám vallásos mozgalmak az első négy században. *Dr. Schreiner Mártontól.* 60 f. — II. André Chénier költészete. *Haraszi Gyulától.* 3 K. — III. Kombináló szóalkotás. *Simonyi Zsigmond*tól. 80 f. — IV. Az aranyoszéki mohácsi nyelvemlékek. *Hunfalvy Páltól.* 30 f. — V. Psychiatria és politika. *Zichy Antaltól.* 20 f. — VI. Ujabb hellén munkák és a hellén nyelvtanítás. *Télfy Ivántól.* 1 K 20 f. — VII. A magyar zene tudományos tárgyalása. *Ponori Theureuk Emiltől.* 40 f. — VIII. A hangsúly a szláv nyelvekben. *Aszóth Oszkártól.* 1 K 60 f. — IX. A nyelvújítás és az idegenszerűségek. *Simonyi Zsigmond*tól. 1 K 20 f. — X. Kisfaludy Károly «Mohács»-a görögül. *Télfy Ivántól.* 80 f. — XI. Tanulmányok az újabbkori persa irodalom történetéből. *Dr. Kégl Sándortól.* 3 K. — XII. Ujabb adatok a kún Petrarca-Codexhez. *Gróf Kun Gézától.* 30 f.
- XVI. k.** I. A beszerzei szöszedet. Latin-magyar nyelvemlék a XV. századból. *Finály Henrik*től. 4 K. — II. A pogány arabok költészetének hagyománya. (Székfoglaló.) *Goldziher Ignác*tól. 1 K 20 f. — III. A szláv szók a magyar nyelvben. *Aszóth Oszkártól.* 90 f. — IV. Paraspondylos Zotikos költeménye a várnai csatáról. *Pecz Vilmostól.* 60 f. — V. Új-görög munkák ismertetése. *Télfy Ivántól.* 40 f. — VI. Két új-görög nyelvten magyarul és a mai görög verstan. *Télfy Ivántól.* 40 f. — VII. A Murnelius-féle latin-magyar szójegyzék 1533-ból. *Szamóta Istvántól.* 1 K. — VIII. Guarinus és Janus Pannonius. *Hegedüs Istvántól.* 1 K 60 f. — IX. Kiszászia török dialektusairól. (Székfoglaló.) *Dr. Kúnos Ignác*tól. 90 f. — X. Dicsének Jacobus Ant. Marcellusra. *Irta Janus Pannonius. Hegedüs Istvántól.* (Székfoglaló).
- XVII. k.** 1. Egyiptologiai tanulmányok a chronologia köréből. *Dr. Mahler Eddtől.* 30 f. — 2. Naszreddin hodsa tréfi. *Kúnos Ignác*tól. 3 K. — 3. A perzsa népdal. *Dr. Kégl Sándortól.* 90 f. — 4. Melyik nyelvjárásból valók a magyar nyelv régi német jövevényszavai? *Melich Jánostól.* 1 K 20 f. — 5. Brassai Sámuel mint æsthetikus és műkritikus. *Kozma Ferencz*től. 2 K. — 6. Sz. Ágoston reguláinak magyar fordítása *Caelius (Bánffy) Gergely*től. *Décsi Lajostól.* 2 K.

V. szám. Emléksbeszéd Kriza János l. t. felett *Szász Károly* l. tagtól. 50 f. — VI. szám. Művészet és nemzetiség. *Bartalus István* l. tagtól. 40 f. VII. szám. Aeschylus. *Télffy Iván* lev. tagtól. 1 K 60 f. — VIII. szám. A mutató névmás hibás használata. *Barna Ferdinánd* l. tagtól. 20 f. — IX. szám. Nyelvtörténelmi tanulások a nyelvújításra nézve. *Imre Sándor* l. tagtól 1 K 20 f. — X. szám. Bérczy Károly emlékezete. *Arany László* l. tagtól. (1875—1876.)

VI. k. I. szám. A lány aspiraták kiejtéséről a zendben. *Mayr Auréltól* 20 f. — II. szám. A mandsuk szertartásos könyve. *Balint Gabortól*. 20 f. — A rómaiak satirájáról és satirairóikról. *Dr. Barna Ignác* l. tagtól 40 f. — IV. szám. A spanyolországi arabok helye az iszlám fejlődése történetében, összehasonlítva a keleti arabokéval. *Goldziher Ignác* l. tagtól. 1 K. — V. Emléksbeszéd Jakab István l. t. fölött. *Szász Károly* r. tagtól. 20 f. — VI. Adalékok a m. t. Akadémia megalapítása történetéhez. I. *Szilágyi István* l. tagtól. II. *Vaszary Kolozstól*. III. *Révész Imre* l. tagtól. 1 K 20 f. — VII. Emléksbeszéd Mátray Gábor l. t. felett. *Bartalus István* l. tagtól 20 f. — VIII. A mordvaiak történelmi viszontagságai. *Barna Ferdinánd* l. tagtól 40 f. — IX. Eranos. *Télffy Iván* l. tagtól. 40 f. — X. Az ik-es igékről. *Joannovics György* l. tagtól 80 f. (1876.)

VII. k. I. Egy szavazat a nyelvújítás ügyében. *Barna Ferdinánd* l. tagtól. 1 K. — II. Podhorszky Lajos magyar-sinai nyelvhasznolása. *Budenz József* r. tagtól. 20 f. — III. Lessing (székfoglaló). *Zichy Antal* l. tagtól. 40 f. — IV. Kapcsolat a magyar és szuomi irodalom között. *Barna Ferdinánd* l. tagtól. 20 f. — Néhány ösmiveltégi tárgy neve a magyarban. *Barna Ferdinánd* l. tagtól. 60 f. — VI. Rankavis Kleon új-görög drámája. *Télffy Iván* l. tagtól. Ára 60 f. — VII. A nevek uk és ük személyragairól. *Imre Sándor* l. tagtól. 40 f. — VIII. Emléksbeszéd Székács József t. tag fölött. *Ballagi Mór* r. tagtól. 40 f. — IX. A török-tatár nép primitív culturájában az égi testek. *Vámbery Ármintól*. 20 f. — X. Batori László és a Jordánszky-codex bibliafordítása. (Székfoglaló.) *Volf Györgytől*. 20 f.

VIII. k. I. Corvin-codexek. *Dr. Ábel Jenőtől*. 1 K 20 f. — II. A mordvaiak pogány istenei s ünnepi szertartásai. *Barna Ferdinánd* l. tagtól. 1 K. — III. Orosz-lapp utazásomból. *Dr. Genetz Arvidtól*. 40 f. — IV. Tanulmány a japáni művészetéről. *Gr. Zichy Ágostól*. 2 K. — V. Emléksbeszéd Pázmándi Horvát Endre 1839-ben elhunyt r. t. fölött. A születése századik évfordulóján, Pázmádon rendezett ünnepélyen, az Akadémia megbízásából tartotta *Szász Károly* r. t. 20 f. — VI. Ükknopohár. A régi magyar jogi szokásnak egyik töredéke. *Hunfalvy Pál* r. tagtól. 40 f. — VII. Az ugynevezett lány aspiraták phoneticus értékéről az ó-indben *Mayer Auréltól*. 1 K 20 f. — VIII. Magyarországi humanisták és a dunai tudós társaság. *Dr. Ábel Jenőtől*. 1 K 60 f. — IX. Ujperzsa nyelvjárások. *Dr. Pozder Károlytól*. 1 K. — X. Beregszászi Nagy Pál élete és munkái. Székfoglaló *Imre Sándortól*. 60 f.

IX. k. I. Emléksbeszéd Schiefner Antal k. tag felett. *Budenz J.* r. tagtól. 20 f. — II. A Boro-Budur Jáva szigetén. *Dr. gr. Zichy Ágost* l. tagtól 80 f. — III. Nyelvünk újabb fejlődése. *Ballagi Mór* r. tagtól. 40 f. — IV. A hunnok és avarok nemzetisége. *Vámbery Ármín* r. tagtól. 60 f. — A Kün- vagy Petrarka-codex és a kúnok. *Hunfalvy Pál* r. tagtól. 60 f. — VI. Emléksbeszéd Lewes Henrik György külső tag. felett. *Szász Károly* r. tagtól. 10 f. — VII. Ós vallásunk főistenei. *Barna Ferdinánd* l. tagtól 80 f. — VIII. Schopenhauer æsthetikája. *Dr. Ruzsicska Kalmántól*. 20 f. — XI. Ós vallásunk kisebb isteni lényei és áldozat szertartásai. *Barna F.* l. tagtól. 60 f. — X. Lessing mint philologus. *Dr. Kont Ignácztól*. 60 f. — XI. Magyar egyházi népének a XVIII. századból. Székfoglaló. *Bogisich Mihály* l. tagtól. 1 K. — XII. Az analogia hatásáról, főleg a szóképzésben. *Simonyi Zsigmond* l. tagtól. 40 f.

X. k. I. A jelentéstan alapvonalai. Az alakokban kifejezett jelentések. (Székfoglaló.) *Simonyi Zsigmond* l. tagtól. 60 f. — II. Etzelburg és a magyar húnmonda. (Székfoglaló.) *Heinrich Gusztáv* l. tagtól. 40 f. — III. A M. T. Akadémia és a szeméi irodalmi társaság. *Hunfalvy Pál* r. tagtól. 40 f. — IV. Ertsük meg egymást. (A neologia és orthologia ügyében.) *Joannovics György* t. tagtól. 60 f. — V. Baranyai Decsi János és Kis-Viczay Péter közmondásai. *Ballagi Mór* r. tagtól. 20 f. — VI. Euripides tropusai összehasonlítva Aeschylus és Sophokles tropusaiival. Miveltésgtörténeti szempontból. (Adalék a költészet összehasonlító tropikájához.) *Dr. Petz Vilmostól*. 1 K 20 f. — Id. gróf Teleki László ismeretlen versei. *Szász Károlytól*. 20 f. — VIII. Cationale et Passionale Hungaricum. *Bogisich Mihálytól*. 60 f. — IX. Az erdélyi hirlapirodalom története 1848-ig. *Jakab Elektől*. 1 K. — X. Emléksbeszéd Klein Lipót Gyula kültag felett. *Dr. Heinrich Gusztáv* l. tagtól. 80 f. — XI. Ujabb adalékok a magyar zene történelméhez. *Bartalus Istvántól*. 80 f. — XII. A magyar romanticismus. *Bánóczi Józseftől*. 20 f. — XIII. Ujabb adalék a magyar zene történelméhez. *Bartalus Istvántól*. 80 f.

XI. k. I. Ugor vagy török-tatár eredetű-e a magyar nemzet? *Hunfalvy Pál* r. tagtól. 40 f. — II. Ujgöreg irodalmi termékek. *Dr. Télffy Iván* l. tagtól. 80 f. — III. Középkori görög verses regények. *Dr. Télffy Iván* l. tagtól. 60 f. — IV. Idegen szók a görögben és latinban. *Dr. Pozder Károlytól*. 1 K. — V. A csuva-